

A ZOBORVIDÉK MULTJABÓL

ETHEY GYULA DR.

EX LIBRIS

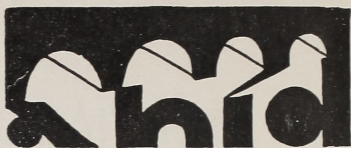
Haltenberger Ince

A
ZOBORVIDÉK MULTJÁBÓL

IRTA
ETHEY GYULA DR.

könyvsorozat

Szerkesztik:

DALLOS ISTVÁN és
MÁRTONVÖLGYI LÁSZLÓ

Kiadó: Risnyovszky János könyvnyomdája, Nyitra

A „HÍD” könyvsorozatában megjelent:

NYITRAI ÍRÓK KÖNYVE

Hevessy Sári: SÁRBILINCSBEN

Ethey Gyula dr.: A ZOBORVIDÉK MÚLTJÁBÓL c. történelmi munka

Előkészületben: SZLOVENSZKÓI MAGYAR ÍRÓK
ANTOLÓGIÁJA

Pécsi Jenő dr.: HÁBORÚS ELBESZÉLÉS

A címlapot SCHÜLE GUSZTÁV akad. festőművész
tervezte.

Fórum Társadalomtudományi Intézet
BIBLIOTHECA HUNGARICA - Samerjia

Leltári szám: 4992

NYITRA

RISNYOVSZKY JÁNOS KÖNYVNYOMDÁJA

THEY GYULA dr. pompás történelmi tanulmánya a harmadik kötet, mely a „Híd” kiadásában megjelenik.

Első kötetünkben bemutattuk egy ősi szlovenszkói város teljes mai irodalmának keresztmetszetét, sok színben csillogó mozaikját. Második kötetünk líra volt s dokumentáltuk vele, hogy itt a harangvirágos, vén Zobor alatt is vannak poéták s melegen lüktet az élet szíve. Harmadik kötetünkben a Zoborvidék multjával ismertetjük meg olvasóinkat.

E célunk megvalósításában keresve sem találhatunk szakavatottabb íróra, mint Ethey Gyula dr.-ra, akinek műveiben csodálatos összhangban találkozunk a tudomány és szépirodalom, a pedáns történész és a lebilincselő elbeszélő „A Zoborvidék multjából” csupa valóság, — alapos tudással megépített történelem, de emellett minden sorában: abszolút szépirodalom. Nemcsak helyi szempontból nagy jelentőségű munka, de kincse az egyetemes szlovenszkói magyar irodalomnak is.

Amikor a „Híd” harmadik kötetét bocsájtjuk útnak, úgy érezzük, hogy bebizonyítottuk vállalkozásunk irodalmi elhivatottságát.

Egy átlervezett, füstös kávéházi éjszakában elhatároztuk, hogy Nyitrán, — ahol a magyar kultúra évtizedeken át dermedten aludt — tenni kell valamit, de sokan bizalmatlansággal viseltettek a kezdeményezés iránt, mert hiszen mögöttünk nem áll semmiféle pénzintézet, mecénás és a szlovenszkói magyar könyvpiac vásárló kapacitása bizony nagyon leromlott.

Mi azonban mégis hittünk a magyar olvasó közönség kultúraszeretetében s nekifogtunk a „Híd” pilléreinek lefektetéséhez. Egyetlen, amire támaszkodtunk —

a kisebbségi magyar olvasó szeretete volt, kultúrája iránt. Nem csalatkoztunk. Hitünk bevált. Ezzel a törhetetlen hittel látunk neki a "Híd" legközelebbi teendőjének, a „Szlovenszkói Magyar Írók Antológiája“ megvalósításához.

A híd szerepét akarjuk betölteni az irodalom-politikai táborokba forgácsolt szlovenszkói magyar írásban s be akarjuk mutatni szlovenszkói magyar kultúránk teljes tükörképét. Ebben az antológiában kizárunk minden világnézeti szempontot s kértük minden szlovenszkói magyar író közreműködését. Eddig az olvasó szeleket, világnézeti beállítottsággal lemért sávokat kapott, mi az egyetemes, a teljes szlovenszkói magyar irodalmat akarjuk felvonultatni — s ezért szabtuk ki a „Szlovenszkói Magyar Írók Antológiáját“ négy kötetre.

A „HÍD“ szerkesztősége

A honalapítás.

A népvándorlás fergegében hazát kereső népeknek nem a versenyfutás elsősege adta meg a szerzett földhöz való létjogosultságot, hanem az a körülmény, hogy államalkotók-e vagy sem? A mai Dunántúlt nem igényelhetik az olaszok olyan címen, hogy eleink bejötté előtt Ószöny Brigelio, Óbuda pedig Aquincum volt. Az ószlovák Morava, Nitrava, Vág a germán svébek egy törzsének, a kvádoknak nyelvéből valók; a Grane=Garam, Netra, Wag folyónevek előfordulnak Hessenben.¹⁾ Mégsem lehet ezen az alapon Szlovenszkóra német igényeket megállapítani.

A mi vidékünkön Magyarország határa Árpád honfoglaló hadainak bevonulása után vajjon meddig terjedt, az nagyban és egészben meg van állapítva. Az egykor Petendnek nevezett Garam szent Benedek tájáról Maróth, Ghymes, Egerszeg, Assakürth, Galgóc vonalán haladt a Garam vizétől a Vág folyóig. Így rajzolta meg a térképet legutóbb Karácsonyi János dr. 1925-ben kelt munkájában: A magyar nemzet honalapítása 896–997. Ha a Garamtól Ghymes, Nyitrán át Galgócra vezető országot fölé még egy védősávot helyezünk, szemünk elé tárul az eredeti határnak, az úgynevezett „gyepűnek” természetes iránya.

Mik voltak ezek a gyepek? A kérdésre így felel Pauler Gyula.²⁾ Az árpádházi királyok alatt a XIII. század végén is Magyarország határait sűrű erdők borították. Ez erdők a honvédelmi rendszer egy fontos részét képezték, amennyiben csak kevés ösvényen lehetett azon áthalolni. Az erdőkön

¹⁾ Németh Gyula szerint.

²⁾ Századok 1883.—104. lap.

belül pedig ott, ahol a lakott föld kezdődött, voltak a gyepek, latin okmányokban rendszeren „indagines vulgo gepü” melyek kő, fatorlaszokból, árkokból állottak, melyek az erdei ősvényeket elvágták. E gyepeket közmunkával tartotta fenn a szomszéd lakosság; az utakra, nagyobb bejáratokra „kapukra” a végbeli lakosok és különösen erre a célra rendelt örök vigyáztak. Egy betörő hadsereget az örök nem voltak képesek feltartóztatni, de kisebb rabló csapatokkal elbánnhattak s befelé a népet értesítették a veszedelemről.

Tudjuk, hogy Árpád idejéből írott okmányok nem maradtak reánk, de hogy a pogánykori magyar lovasság patái alatt már csörgött a Vág vizének tiszta kavicsa, arról kétségtelenül tanuskodik a Galgócon talált ezüst tarsolylemezes magyar lovas sir.³⁾ Ősi szokás szerint lovával együtt temették el a vitézt, kinek felszerelése mellett ott feküdt egy ékszerűl hordott ezüst érem, mely Walchban 906-ban készült.⁴⁾ Ez tehát fényt derít a sir korának meghatározására nézve.

A zlatnói erdőségekben fekvő Feketevár — Čierny hrad mögött vonuló hegylánc neve hajdan „Tótkapu” s bizonyára volt a gyepek szélén Morvkapu, Németkapu is. Melich János egyetemi tanár kiemelte.⁵⁾ hogy a Slavi Marahenses, Morvaszlávok a szlovákok ősei-e, döntő bizonyíték fel nem hozható ugyan, de az érvek összesége e nézetet helyesnek mutatja. Szerinte az a feltevés, hogy a szlovákok a hajdani „Felsőmagyarországba” a honfoglalás után vándoroltak volna be, avagy a bevándorolt fehér-horvátok utódai volnának, szláv történelmi és nyelvi szempontból teljesen leheletlen. Szvatopluk birodalmának Nyitra egyik főhelye volt.

A mi népünk nem termelt rózsás bölcsőben. Biborban született Konstantin császárnak úgy beszélték az udvarában megforduló magyarok, hogy Perzsia felé Levedia nevű tartományban laktak, honnan a besenyők üzték el őket. Menekülve ér-

³⁾ Pulszky Magy. Archeolog. II—127.

⁴⁾ Kalauz a Magy. Nem. Muz. régiségt. 27. ábra.

⁵⁾ A magy. nyelvtud. kézikönyve 1929.

keztek Etelközbe, ahol — míg őseink hadserege távoljárt — besenyő és bolgár ellenség lekasza-
bolta az ottthonmaradt nőket és gyermekeket. Ez
a szerencsétlenség volt oka annak, hogy vándor-
útra kelve álléptek a Kárpátokon és vérről áztatott
új hazát alapítottak maguknak a Duna - Tisza kö-
zén és fölött. Szakszerű emberlani vizsgálat a fel-
tárt honfoglaláskori sirokból valóban azt állapította
meg, hogy a bevonuló magyarok nagyon kevés
asszonyt és gyereket hoztak magukkal. A harco-
sok mellett fekvő női csontvázak más faji jelle-
gűek, bizonyítékaul annak, hogy — amint egye-
bült — úgy a 896. után Nyitra és Vág völgyén szá-
guldó, majd végleg megtelepülő őseink az itt élő
lakosságból szereztek feleséget maguknak. Nyelv-
béli különbség dacára tehát vérünk régen össze-
forrt; testvérek lettünk és vagyunk. Ma ki tudná
eldönteni, hogy ereinkben mennyi folyik az egyik
s mennyi a másik vérből? Senki!

Gardézi perzsa író szerint az ősmagyarok
tűzimádók, jó külsejű tekintélyes emberek. Ruhá-
zatuk brokát, fegyvereik ezüstösek és gyöngyökkel
ékesek. A merseburgi csatát leíró Luitprand ki-
emeli lovaik fényes szerszámai. Ilyen tarka volt
tehát a Nyitra kapujánál a tormosi mezőn lováról
leszálló etelközi társaság. Itt állottak őseink cifra
keleti ruhákban, hátuk mögött véres szerencsét-
lenség terhével, de még haza nélkül, nagy részük
feleség és család nélkül, valamennyien keresztény
hit nélkül!

Hitelesnek vehetjük Béla király Névtelen
jegyzőjének Nyitra elfoglalásáról szóló előadását
legalább annyiban, hogy az nem történt kardcsapás
nélkül. Diadaluk után megszállották a vidéket egy-
szersmindenkorra. Jellegzetes gyepűkapu a Zsére
és Béd között lévő szoros; erre kanyarodott át
a határ a Nyitra völgyébe Tulsó részén Béd, Sza-
lakusz, Menyhe, az innensőn Kolon - Zsére - Ghy-
mes az őrzők szállásai. A ghymeskosztolányi szo-
rost Lédec magyarjai őrizték, a velsic - mankócit
pedig szelezsényiek; annak idején Zelezen. Ezt a
falut magyar szállásnak tartjuk Bolka Tivadar nyo-
mán, ki a horvátországi egykori Valkó megyében

valami 70 magyar falu között is felsorol egy Zelezent.⁶⁾ Ebből azóta a horvátok Zelčint faragtak, nálunk a szlovákok Slažanyt. A kistapolcsányi völgyet Marót uralta, erre vonult a gyepük iránya a Garam felé.

A határvédelem.

A megszerzett föld határainak biztosítása nem csekély feladat; nálunk nehezítette a helyzetet az, hogy magyar őseink honfoglaló törzsei a végtelen sikot keresték, hol száguldó ménesek robogó csapata ködöt rajzolt a nyári napsütésben kéklő égbolloszatra, hova a szürke semmiségen át ábrándos képeket dobál a pajkos délibáb. Az alföld csendes templomában nem zúg évszázados tölgyek viharverő orgonája, odalent a csillogó Göncölszekérnek a sápadt holdsugáron reszkető fénye emeli lelkünket az Úr trónjának lépcsője felé. Magyarjaink tehát húzódoztak a Zobor rengetegétől, erdős vidék megszállására inkább székelyeket besenyőket vezényeltek, maguk lehetőleg nyílt helyen ütöttek tanyát.

Tudjuk, hogy Szatmár megye keleti részén a XII. század végén Kék-kend határvédő törzs lakott és a Kend név a határvédelemmel összefüggő vonalakon fordul elő.¹⁾ Nálunk a Radosna patak közelében, Üzbégh mellett tűnik fel a Kend föld, mely később Kende, Kendy néven szerepel.²⁾ Szomszédja Etke-Etkey falu s a határjelek ott még 1471-ben magyarok, mint Galagonyáshomok, Kálnás Éér. Ósmagyar nevek és telepek veszik körül Nyitra erős várát; ilyen a galgóci járásban Pusztá-Kürth, Nemes-Kürth, közelebb pedig Assa-Kürth. Ezek

⁶⁾ Századok 1868. évf. 459.

¹⁾ Németh Gy. Nyelvtudományunk és a történetírás.

²⁾ Árp. új okmt. IX. – 274 és eszterg. primási vil. lev. 10L.

török eredetű szavak, Kürth jelentése — mint Németh Gy. kifejtette — hólavina. Kér-é óriás, Gyarmat-é fáradhatlan, Keszi-é töredék Lapás Gyarmath, Bánkeszi, Nagykér, Kiskér ezer esztendő múltán is hirdeti, hogy tanuja volt az első foglalásnak. Árpádkori személynév az Andacs, Tormás.³⁾ Szill, Csab, Káp és más falvak ősi magyar nevüket megőrizték, habár évszázadok viharában lassan szlovákká változtak.

Egyes falvakban — pl. Barslédécen — a Székely család név ma is gyakori, ami a származásnak bizonyítéka. Ifjú koromban zoborvidéki kuriákban hallottam a hagyományt, mely szerint a székelyek eredeti fészke itt lett volna s innen kerültek később Erdélybe. Nézzük tehát a nyomokat. Kolon árpádkori alapítású templommal bíró falu, nem messze tőle a kishecsei, másként bardóczföldi birtokba a Forgáchokat 1519-ben iktatják be. Kállay Ferenc a nemes székely nemzet eredetéről 1829-ben kiadott történelmi értekezésében feljegyzi, hogy az udvarhelyi levéltár adatai szerint az egyik székely baján neve Kolon, kinek atyja Bardótz. Nagy Géza⁴⁾ rámutat, hogy a nyitrai Bodok helységnév párját megtaláljuk a sepsiszéki Bodokban, Zoborét pedig Homoród vidékén. Haiczl Kálmán dr. az esztergomi primási levéltár 1647. évi visitációját említi, mely szerint „Keresztur, Zsikva és Fenyőkosztolány székely lakossága“ még lutheranus. Zsére neve 1349-ben Syra, 1358-ban pedig Nicolaus de Syra kükküllői alvárnagy.⁵⁾ Ujabban román történelmírók a Vág völgyén keresik a székelyek első települési helyét — ahol valóban nagy számmal éltek; — így tesz Schiopul Josif Contributiuni la istoria Transilvanei etc. munkájában. Ghymes nevének párja az erdélyi Gyimes, elég alapunk van tehát arra, hogyha nem is a Vág mellett, de Nyitra körül találjuk meg a fészket, honnan a székelyek zöme Erdélybe származott. Anonymus szerint a székelyek a bihari kazárok közelében éltek. Fi-

3) Magyar Nyelv 1931. évi 3—4. sz.

4) Etnografia 1890. évi 4. szám.

5) Monum. Eccl. Strig. III—672 és Anjoukori okmt VII—56.

gyelmet érdemel, hogy Fenyőkosztolánytól nem messze Kovácsi község neve szlovákul Kozárovce, a csitáriak pedig 1723-ban „Kazár harasztja“ nevű helyről hajítják el a pogrányiak ökreit.⁶⁾

Besenyők laktak 1075-ben — mint a gar. szt. benedeki apátság alapítóleveléből tudjuk — Taszáron. Határőrök fészkeire vall Fintha puszta Néver mellett; messze fönt Eperjes közelében lévő Fintán szintén határőrök laktak a XIII. században.

Erre tanýáztak a kunok; a maróthi kunoknak Ghymes András és Miklós 1292-ben Bélád nevű birtokukat cserébe adják Hizér, Podbántelek, Sylk, Kolbász, Vezekény és Rohozsnicáért.⁷⁾

Sokféle vérkeveredésből állott elő tehát az a népesség, mely ma a Zobor alján szorgos munkával keresi kenyerét. A honfoglaló magyarság szívesen szállott meg az itt talált szlávok falvaiban, de új telepeket szintén épített. A falvak igen gyakran személyek neveiből alakultak; vessünk egy pillantást erre a térre is.

A település.

Személynévből származnak:

Andacs

Béd. 1282-ben egy szolga neve Bed. (Árp. új okmt IV – 244)

Berench. 1296-ban Burunch filius Symonis. (Monum. Eccl. Strig II – 389)

Bodok. 1307-ben Petrus et Nicolaus filii Bodok. (Monum. Eccl. Strig. III – 709)

Cseke. 1328-ban Cseke fia Mihály. (Anjoukori okmt II – 345.)

Elefánt. 1293-ban Petrus filius Elephant. (Házai okltár 136. lap.)

Etthey falu Üzbégh mellett volt. Etthey személy-

⁶⁾ Eszt. primási vil. levél N. 47.

⁷⁾ Árp. új okmt. XII – 534.

név előfordul az 1111. évi zobori oklevélben; a XII. és XIII. században több férfi viseli. Melich János egyet. tanár szerint török név lehet. (Nemzeti Kultúra 1934. évf. 198.)

Gyarmath; Lapás Gyarmath összetételben honfoglaló törzsnév.

Hind; 1274-ben mutatkozik Hynd cum filiis suis. (Hazai okmt. V—50.)

Gethfalu; 1316-ban Martinus filius Geth (Ocskay levéltár.)

Ivánka

Kálaz, Kalász neve a magyar Kaluz-ból ered. Mutatja a Kadarkaluz nemzetség 1248-ban; a falu szintén Kaluz 1274-ben (Árp. új okmt. XI—359 és Hazai okmt. VIII—163.)

Kend, Kendy. Üzbég mellett volt.

Kér; honfoglaló törzsnév.

Kolon.

Kürth; Assa—Nemes Puszta Kürth. Honfoglaló törzsnév.

Néver; 1243-ban Newer, Buda stb. homines castri Trinchiniensis. (Árp. új okmt. VII—135.)

Pográny; Stibornak Beczkó tartozékaiba való iktatásakor bukkan fel Trencsénben Pagranchfalva, mely ugyanott 1438-ban már szlovákosan Pohranfalva. (Koronihály levéltár Vágújhelyen és Mednyánszky levéltár.) Ebben a Pagranch személynév.

Suránka; Sur személynév.

Szalakusz; a község 1426-ban Zolakuz, 1255-ben szerepel Zolougoz fia Damasa. (Hazai okmt. IV—286 és Hazai okltár 32. lap)

Tormás.

Vayk

Zsitvakenéz; Zoboslaus filius Kenez 1203-ban. (Hazai okltár 136. lap.)

Ezek a nevek olyan férfiak emlékét őrzik, akik a terület megszállásában, védelmében, szervezésében annak idején tevékeny részt vettek. A középkorban több volt a lakott pont, mint ma, de kisebb lakossággal Kolon mellett 1113-ban Scala és Zokol községekkel találkozunk. Ghymes vára alatt a XIII. században Kisfalud húzódott meg,

Lédec felé Nemcsicz és Iwanch tűnik elő.¹⁾ Nemcsicz már 1276-ban lakatlan terület; egyik része a királyi hálókészítőké. A középkorban a vadak egy részét hálóval foglák, nemcsak a halakat, tehát a hálógyártók egyebükt is laktak, mint vizek mentén. Kolon közelében 1358-ban Madárkuth, Zumbafalva, Koachy, Pehchen szerepelnek: Kovácsi mint Kolonhoz tartozó pusztá még jódarabig megmarad, a többinek fekvése nem állapítható meg. Gesztén 1274-ben három lakott szállás van.²⁾ Kéren 1349-ben tizenkét mansio dolgozik.³⁾ A lakosság száma csekély. Assakürth eredetileg egyszerűen Kürth; 1380-ban Emericus de Suran-Suránka akkori urazálogbaveti földjét Jakabnak, Kürthi Assa fiának,⁴⁾ majd 1378-ban a Nagybarolchiai perében Thomas filius Ablanch de Kyrth szerepel.⁵⁾ Ezekről kapta nevét Assakürth és Ablanczkürth. Az említett Emericus de Suran ugyanezen perben Emericus de Sur, ami Suránka legrégibb neve.

A vidék sűrű erdővel borított, melyen évszázadokon át elég dolga akad a fejszének. Irtják a magyarok, szlovákok, majd az ezekbe olvadó jövevény wlachok. Maróthi György 1559-ben bepanaszolja Kistapolcsányi Györgyöt és Tamást, hogy Perlepen levő Gellyénitványa és Deskonirtványa nevű földjeit elfoglalták. Ugyanezen időben Kislehotán wlachok laknak.⁶⁾ A wlachok vagy valachok régi magyar neve oláh volt, de akik hozzánk felvándoroltak valójában többféle keveredésű délszláv nép, mely pásztorkodással foglalkozik. A valach vagy valasz a szlováknyelvben ennek folytán nem is népet, hanem foglalkozást jelent. A szlovenszkói vlachkérdés még teljesen felderítve nincsen, azért célszerű a rájuk vonatkozó adatokat figyelembe részesíteni.

Ahol ennyi a fa, ottan az épületek tömege is abból készül. A gar. szt. benedeki apátság 1075.

¹⁾ Forgách csal. tört. 46 és 663. lap.

²⁾ Hazai okmt. VIII—158. lap.

³⁾ Monum. Eccl. Strig. III—672. lap.

⁴⁾ Koronhály levéltár Vágújhelyen.

⁵⁾ Reviczky lev. Bpest. nemz. muz.

⁶⁾ Haiczl Kálmán dr. a Kistapolcsányiak 85. lap.

évi alapítóleveléből tudjuk, hogy azelőtt Zsitva-kenéznek fából készült kápolnája volt. 1349-ben kiemeli az okmány, hogy Kér kőtemplommal ékeskedik. Kétségtelenül a legértékesebb férőhelyeket kezdték szilárd alapokra helyezni, annál inkább, mert az veszedelem idején védelmet is nyújtott. Vidékünknek egyik legrégibb alkotása a ghymeskosztolányi román stílusú templom; bejáratának kőfaragványai azonosak az egyik koloni lakóházával. Igen célszerűen mutatja be egymás mellé állítva a Magyarság Néprajza II. kötetének 767 és 768. ábrája. Valószínűleg még XII. századba nyúló divatot mutat ez; a fából való faragványok mintáit átvitték a kő és vályogházak kapuira. A Zobor vidéken nagyon érdekes házbejáratokat látunk még ma is; Üzbégen az utcai kiskapuk néhol szintén a régi famunka jellegére készültek. A községi krónika íróknak hálás munkatér jelentkezik, ha ezeket fényképekben megörökítve összegyűjtik, megőrzik. A divat és a tűzvész szemmeláthatólag pusztítja soraikat.

Ahol többféle nép fordul meg, ott fellelhető, hogy mindegyik a maga módjára építkezett. A településtörténet különösen nálunk fontos, azért a községi dülönév gyűjtésre gondot kell fordítani; más ajku falvakban fennmaradt magyar, vagy eltorzult formájú magyar dülönév mutatja, hogy ott egykor magyarok laktak. Mályusz Elemér egyetemi tanár a Népiség Története cikkével⁷⁾ rámutat a helytörténet fontosságára és arra, hogy Németországban a dülönév kutatásnak és gyűjtésnek hatalmas irodalma van. Ott már régen megalakult a Verband für Flurnamensammler. Mennyire hátravagyunk mi, azt mutatja a Prágai Magyar Hírlapnak 1934 évi márc. 2.-i számában megjelent közlemény. Valaki jót nevet azon, hogy a nyitrai újságokban vita indult meg arról, vajjon mitele származásuak a zséreiek? Székelyek e vagy tatárok? „Van abban valami kedves megnyugtató, hogy a nyitraiaknak idejük, kedvük van ezzel a kérdéssel foglalkozni,” — mondja a cikk írója.

⁷⁾ Hóman: A Magyar Történetírás Új Utjai 237 stb. lap.

Baj az, ha valaki 1934-ben ilyen közleményt ír, de még nagyobb, hogy azt ki is nyomják. Mályusz Elemér kiemeli, hogy: „Helytörténeti irodalmunk értéktelenségének az a következménye, hogy a mult tanulmányozásához és megértéséhez nem ébreszti fel a kedvet, a néln meglevőt pedig nem fokozza, sőt elsorvasztja. ezáltal pedig megakadályozza, hogy a magyar középosztály műveltsége elnyerje azt a történeti árnyalatát, amely más nyugali népeket visszatartott fantaszlikus álmokképek kergetésétől.” Kérjük tehát fiatal nemzedékünket, melynek kezében fekszik a jövő záloga, hogy régi dobot verő megszólalásokra nem hederítve, legyen kedvük és idejük szülőföldjük kérdéseivel foglalkozni, mert ezen az uton nyerheti el középosztályunk a szükséges történeti árnyalatot,

Amint mondtuk egyik alap legyen a dülönév-kutatás. Miképen kell azt végezni? A községben előforduló nevek abécé sorrendben jegyzendők fel. Melléjük irandó a forrás. Okmány, térkép, népnyelve. A hely leírása; rét, szántó, erdő stb. A község térképe csatolandó s abba a nevek jegyzékének sorszáma az illető helyre bevezetendő, hogy láthassuk a fekvést. Akadtak-e valahol régi leletek, milyenek? Árkok sáncok? Füződik-e ahhoz valami monda stb. A név keletkezése magyarázandó, amennyiben az szükséges és lehetséges. A magyarázatra nem találunk rögtön alapot, ilyenkor inkább várjunk, mint tévedésbe essünk, Példaképen hozom fel, hogy Nagyszelezsényben 1701-ben találkoztam a máig élő Czanibalka dülövel; értelmére aligha jöltem volna rá, ha az esztergomi érsekség levéltárában rá nem bukkanok 1557-ben Czanibal János idevaló birtokosra. Nevek a dülőkben évszázadokig élnek.

Érdekes lüzhelyek, bútorok, kiásott feliratos kövek, különösen pedig okmányok fényképezéssel mentendők meg az enyészettől és bocsájtandók szakértők rendelkezésére. Kis méretű lemez is megfelel, mert könnyen nagyítható.

Küzdelmek, pusztulás.

Munkánk címe mutatja, hogy nem irunk rendszeres történetet, azért nagyjában vehetjük csupán szemügyre a vérünket irtó veszedelmeket. Belháború emléke a Nyitra-Ivánkán 1861-ben kiszántott korona, melyet Konstantinos Monomachos görög császár küldött I. Endre királynak ajándékba. A lelet a magyar nemzeti múzeum egyik legnagyobb kincse.¹⁾ Ezzel koronázták meg őt — miután Szent István koronája akkor nem volt odahaza — valamint Bélát és Salamont is Géza herceg 1074. táján hadakozott Salamon királlyal, aki dandáraival Nyitra ostromára indult; akkor eshetett le valami szállító kocsiról a korona. Amit építettünk, azt nem volt csekély feladat megtartani, Ázsiából 1241-ben szakadt reánk a tatár sáskahad, bár Nyitra várával nem boldogultak, a védtelen környék szabad prédájukká vált. Sok szenvedést zúdított ide a Csehországgal való háború. Nyitramegyei őseink kardja vitézül forgott a harctereken. IV. Béla király Wásárdi Csuda fiát Ipolitot a nyitrai várnak Wruuskap — most Káp — földjével jutalmazza 1261-ben, mert Marcheg mellett vére hullásával szállott szembe Ottokár hadaival.^{2a)} Lottár fia István Kokost — most Kakasfalu — kapja 1265-ben morva melletti csatában tanúságot téve hűségéről, fivére pedig elesett.²⁾ Tamás bán nyitrai főispán Marchegnél rohanja meg a cseh király katonáit s azokat megfutamítja; a főispán familiárisa János Tholvoy nevű földben részesül 1276-ban.³⁾ Miklós galóczi főispán Ottokár ellen hadakozva Győr alatt megsebesül, majd a morvamezei ütközetben hol a cseh király elesik — lándzsával keresztüldőfött lába dacára hét néme-

1) Leírása Ipolyi Arch. Közl. II-köt. 65 és 285. lap.

2a) Árp. új okmt. VIII—4. lap.

2) Ugyanott VIII—128.

3) Ugyanott 147. lap.

tet fog el. Három helység a jutalma 1280-ban.⁴⁾ Bened fia Bees a csehek ellen Detrekő vár védelmében szerez érdemeit, ezért lesz Geszte ura 1274-ben.⁵⁾ Elefánthy Péter se hiányzik a morvamezei családból, Üzbég mellett Kendi birtok egy része lesz az övé 1280-ban.⁶⁾ Bugár fia Márton trencsényi várnagy részt vesz minden hadi vállalkozásban, elnyeri Suránkát 1296-ban.⁷⁾ Chalád faluba Zeredaheli Luka és Gothard comes ül 1278-ban, miután a király atyját minden vállalatában szolgálták.⁸⁾

Nyitra várát Ottokár seregei kétszer foglalták el, először 1271-ben, mikor a székesegyházat felgyújtották. Másodszor 1273-ban; a püspök és káptalan elfutott, a lakosok egy része a templomban keresett menedéket. A sereg megölt vagy ölven emberl, a csecsemőket lábuknál megragadva vágta a kőoszlopokhoz, azután az egyházat kirabolta.⁹⁾ Elefánthy Mátyás a támadók kezébe esett, akik megfosztották ingó és ingallan vagyonától, börtönbe vették őt testvéreivel együtt. IV. László király hálásan tekint vissza hívének szenvedéseire 1275-ben és elrendeli, hogy Szalakusz faluba ikassák be.⁹⁾

A XIII. században tehát bőségesen tehetett tanuságot nemzetünk életerejéről, de egyuttal azt is látjuk, hogy a nálunk tanyát ütő előkelő családok megszolgálták, megérdemelték vérük hullásával a nyitrai földet, melyet nekik a királyi kegy juttatott. Megjegyezzük, hogy IV. László király a morvamezei csata idején mindössze csak 16 éves volt, azért a vezérek egy heggyre vezették, onnan nézhette katonáinak cselekedetét. A krónika feljegyz, hogy volt mit csodálnia; Trencsényi Máté

4) Ugyanott 276 lap.

5) Hazai okmt VIII—158.

6) Karácsonyi, Magyar Nemzetségek II—359.

7) Árp. új okmt XII—582. lap.

8) Hazai okmt VI—229.

9) Vágner J. Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez 48. lap.

9) Eredeti okm. bőrhártyán a káptalan 1321. évi kiadványában nálam.

mesterrel az élén úgy csépelt az egész had, mint talán soha azelőtt.

Csák Máté mester halált megvető kalona, de egyúttal erőszakos ember, aki Nyitra vármegyét, Bajmóc várát hatalmasul elfoglalta, majd pedig arra 1302-ben királyi adományt szerzett.¹⁰⁾ Befurakodott Ghymes várába, Detre nevű emberét tette ide várnagynak, aki más csallósokkal egyetemben sok falut pusztított, hamvasztott porrá. Így járt a löbbi között Körtevényes, Nagy és Kisköröskény, Emőke, Pográny. Ha tehát külső ellenség valamennyire békén volt, akkor belső villongások emésztették erőnket.

A XV. század sem volt a nyugalom korszaka. A nyitrai püspök 1427-ben értesíti a királynét, hogy a husziták Pozsony ellen készülnek, 1428-ban a Vág völgyét pusztítják Beczkőig, majd 1435-ben már a garamszentbenedeki monostort gyújtották fel. A védelemben nagyon kiűntette magát Dénes fia Miklós valkóci jobbágy, akit egy telekkel jutalmaz hálából az apát.¹¹⁾ Viszont akadtak nálunk a huszita tanoknak hívei is, közöttük Laurini János nyitrai kanonok, de később visszavonva elveit, a káptalannak levékeny tagja lett.¹²⁾ Lassan nálunk is befészkelik magukat Tapolcsányi Kelemen 1450-ben már a hrussói várba fogadott cs. hekkkel pusztítja a vidéket, 1456-ban az övék Teplica vára Szklenő fölött. Szentbenedeket Csalkai Mátyás várnagy árulása juttatja a kezükbe. Ill. polgárl egyének megszerezve a konvent pecsétjét, azzal már Albert király halála után visszaéléseket követtek el, miért Mátyás a később végleg elveszett pecsét helyett 1462-ben újat adományoz.¹³⁾ Ezek a mozgalmak a jogrend megzavarásával jártak; Mátyás király 1468. április 18-án kiemeli, hogy a nyitrát ostromló seregekkel tartó Debrenthei Tamás püspök hibájából többféle pecsét veszett el, kény-

¹⁰⁾ Anjoukori okmt 1—26, 28.

¹¹⁾ Knauz könyve I—38.

¹²⁾ Vágner, Adalékok 101. lap.

¹³⁾ Botka okltár LXXV.

telen tehát új okmánnyal megerősíteni a nyitrai egyház jogait.¹⁴⁾

Annak, hogy nálunk földmiveléssel, iparral foglalkoztak volna, nyoma nincsen. Ellenben bőven igazolható, hogy megakadályozták a lakosságot békés munkálkodásában. Érezhetővé vált-e a cseh hatás nyelvileg a mindennapi életben? Vannak nyomok, melyek igenlő választ adhatnak. Így 1557-ben a nyitrai káptalan az esztergomi érsek panaszára vizsgálatot vezet Kis Herestyéni Gyepes Péter ellen bizonyos földrész elfoglalása miatt. Kolár Mátyás kisszelezsényi lakos tanu vallja, hogy terram liligiosam lingua Bohemica seu Slavonica Maly Thekenews appellassent.¹⁵⁾ Ilyen megjegyzés a cseh nyelv térfoglalására mutat, de annak halhatós terjesztője a reformáció volt.

Még ki sem hevertük ezeket a bajokat, ránk virradt a még nagyobb szenvedést hozó XVI. század a mohácsi vészedelemmel. A csatasíkon bőven omlott a nyitrai vér, a hősi halottak neve előbukkan néha. Ott veszett Ürmény egyik ura Oszlányi György, aki táborba indulása előtt szöbeli végrendeletet tett.¹⁶⁾ 1530-ban már a Vág völgyén száguldoznak a muzulmán lovasok. Nincsen itt terünk arra, hogy az évszázados gyötrelmek részletes ecsetelésébe bocsájtkozzunk, mutatunk belőlük szemelvényeket más helyeken. Kiemeljük azonban a régi nemes vármegye példaadó nagyságát. A köztudatba idegződött már, hogy hajdanában a vármegyei szolgálat nobile officium volt. Vizsgáljuk tehát miképen értjük azt mi kiknek elei se hiányoztak ebből a működésből. Új dolgozatban olvasom: Nem látjuk igazoltnak azt a nemcsak közjogi tankönyveinkben közkeletű, de jogtörténeli munkákban is gyakran olvasható állítást, hogy a megyei szolgálat ingyenes, önzellen

¹⁴⁾ Propter eam culpam domini Thome de Debrenthe eiusdem Ecclesie Nitriensis episcopi, quod idem latronibus, B. qui tunc prope Nitriam Castellum obsidentes hoc Regnum nostrum igne et gladio vastabant, societatem tenuerit. — Okmány egész terjed. közölve Vágner, Adalékok 420 lap.

¹⁵⁾ Eszt. érsek világi levéltára R. 16.

¹⁶⁾ Vágner Adalékok 115. lap.

nobile officium volt.¹⁷⁾ Ezzel szemben nem az ingyenességben, hanem az önzellenségben látjuk a nobile officiumot. Azzá tette a tisztviselő maga, aki többet költött hivatalára, mint amennyi fizetést huzott. Sándor László nyitrai alispán 1640-ben bono et laudabili cum exemplo aliorum arany dukátokban 100 forintot ad Ujvár építésére.¹⁸⁾ Ime hát ez a nobile officium! Mikor ránk szakadt a pogány iga, ludta a vármegye, hogy mindenkinek fizetnie, szenvednie kell, tekintet nélkül nemesi kiváltságaira. Mert hiszen meg kell adni a szultánnak, ami a szultáné...! Pani Török György néveri földesur és a község lakosai között merült fel ilyen ügyből folyó vita; a vármegye ráolvasta, hogy a nemesek Taxam turcici Caesaris ut ipsi vocant Császár adóját székhelyük községeivel közösen fizetni tartoznak¹⁹⁾.

A XVII. században kiűritellük a pogány világ kinjainak kelyhét; törökön kívül tatár segélycsapatok hol barátság címén, hol ellenségként pusztítottak el javainkat. Galgócon 1621 okt. 9 én tartott közgyűlésen Bethlen Gábor levelét olvassák fel, melyben az érkező tatárok szükségletére 25000 kenyeret, 50 ökröt, 800 mérő zabot, 300 szekér szénát kér a vármegyétől. Nehéz volt ezt össze szedni a nyomoruság közepett, de megtették, nehogy maguk a vendégek végezzék a rekvirálást. Minden hiába! A fékezhetlen vad csapatok négyezer embere nem szállott arra a helyre, melyet vezetőjük Bogach Gáspár kijelölt, hanem kényekedve szerint garázdálkodott, betörve a házakba, kuriákba, megszenstségtelenítve a templomokat.²⁰⁾

1663-ban elesett Érsekujvár, tatárhordák elözönlöttek vidékünket, felgyújtott falvak szélhordta üszkei éjjelenként világítottak a nincstelen sötétségbe. Kóbor ebek lépték éhségükben az el nem temethető hullákat.

¹⁷⁾ Meznerics I. A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16—19. században 16. lap.

¹⁸⁾ Közgy. jkv. Nyitravárm. lev. 1640—941. lap.

¹⁹⁾ Ugyanott 1674. évi 91. lap.

²⁰⁾ Domos et Curias Nobilium invadunt, Templa prophanunt. Közgy. jkv. Nyitravárm. lev. 1621. év 410. lap.

A XVIII. század II. Rákóczi Ferenc szabadságharcával próbált boldogabb időket alapítani. Amit meghagyott a labanc, azt a kurucok szükséglete emésztette fel. A vármegyei közgyűlés 1706. nov. 29.-én tárja fel a helyzetei: Mennyi kárt szenvedett a nemes vármegyének négy processusa, nemesiségnek is alig már csak szalmájában maradt! A küzdelem összeomlott, Ghymes ura Forgách Simon gróf birtokai elvesztésével fizelt azért, hogy a magyar szabadság délibábját követte

A XIX. század ismét megrázta a hegy-völgyeket nemcsak nálunk, de egész Európában. Földből teremtek 1848-ban a halni kész honvédseregek, hogy Szűz Máriás lobogó alatt küzdjék ki azt, ami az elődöknek nem sikerült. Vidékünket elkerülték ugyan a harcok, de áldozat nélkül most sem lehettünk. A világosi fegyverletétel után Nyitra vármegye főispánját, Jeszenák János bárót az osztrákok dühe 1849. okt. 10.-én kivégeztette.

A XX. század eleje megszülte a leghatalmasabb küzdelem vérzivataros négy esztendejét: 1914 - 1918! Szenvedtünk odakünn és idebent. Nem volt már gyertya sem, mellyel mécsvilágot gyújtunk a léli nap sötétjében. Lelkünkön ül ma is a borús emlékezet, mikor napszálltakor végigkocsiztunk a falvakon. Világító ablak sehol! Hű ebek ültek a küszöbökön, farkcsóválva rohanva a járókelő elé; hátha a gazda jön haza, a kenyéradó jó gazda! Bent alszik az asszony és gyermek, álmában öleli meg azt, aki talán e percben már hősi halott. Csak Ghymesen pislog az uradalmi gőzgéppel fejlesztett villany fénye, mintha egyetlen kincsünket, a reményt akarná ébrentartani a nyitottan feketéllő sir szélén!

Végül nagy recsegéssel összeomlott minden. Mikor a romok alól feltápászkodtunk, alig hittük el, hogy még élünk. Pedig így van, nem haltunk meg! Életünk fáját jó gyökérből növesztette a Teremtő, ha letörik az ága, kihajt újból. Áldassék érte az Úr keze!

A palócok.

Pogánykori nyomok.

A régi gyepű felett a Zobor tetején álló és azóta 1919. december 8.-án derékon felrobbantott emlékoszlop évszámából — felírás sohasem volt rajta — az egész vidék tudta, hogy a magyar honalapítást 896 évre teszi a történelem. Az előbbi adatokból láttuk, hogy a megszálló magyar csapatok még mint pogányok ültették fel itt sátraikat, elmondhatjuk, hogy a Zobor alján azóta hangzik a magyar szó és zeng a magyar nóta. Bár a magyar szállások egy része idők múltán nyelvet cserélt, Nyitra körül a szlovák lakosság közé ékelve magyar falvak szigete húzódik még ma is. A közludat a magyaroknak „palóc” fajtájához sorozza őket bizonyára azért, mert nyelvükben az úgynevezett palócos emlékek találhatók fel. A palócok valódi hazája Nógrád megyében van; a mienkkel egyező népjellegen kívül ugyancsak egyező táji elnevezések sem hiányoznak. Pográny felett itt áll a Cserhát domb éppenúgy, mint Nógrádban Cserhát hegység; Csitár községet találunk itt is, ott is, sőt a Zobor sem hiányzik, csakhogy nálunk hegy, amott pedig községnek a neve.

Ami a nógrádi palócok származását illeti, afelett már sok vita folyt. Vármegyénk monografiájában azt a nézetet olvasom, hogy a palócok ősapái azok a magyarok voltak, kik pogánysághoz való rendületlen ragaszkodástól úzelve a Mátra és Cserhát nehezen megközelíthető rengetegekben szóródtak szét, ahol még most is elég pogányságra valló emlékre akadunk. Ennek a nehezen fékezhető törzsnek természete nagyon hasonlított a rakoncátlan kunokéhoz s így idők múltán a zaklatott szláv környezet elnevezte őket polovecnek (vadász-martalóc) Ily névvel illették az oroszok és lengyelek a hazájukban kalandozó kunokat s hogy ez az elnevezés nem magyaroktól száрма-

zik, bizonyítja a tény, hogy ők cskmányilag így soha nem nevezték magukat. Ez természetes, mert e szerint a palóc kifejezés tulajdonkép a gúnynevek osztályába lenne sorozandó.

Nyitra körül szintén fellűnik, hogy magyarjaink jó része erdők alatt, sőt erdők közé ékelve, nagy általánosságban a legkevésbbé termékeny földön lakik. Mivel a magyar lovas nép volt, erdőkben pedig lovon száguldozni nem lehet, sovány földön viszont senki se szeret megtelepedni olyankor, midőn — mint foglalás alkalmával — kövérekben válogathat, érdemes azt vizsgálnunk, hogy mi kötötte őket éppen ide. A pogánysághoz való szívós ragaszkodást nálunk döntő okul el nem fogadhatjuk, mert valószínűllen, hogy a keresztény hit térilőinek fészke, az ősrégi zabori apátság lövébe menekűljön a bálványimádó nép.

A gypük őrzésének reájuk rólt kötelességét vesszük a megtelepedés alapjául. A Képeskrónika az 1146. évi lajtamenti csata leírásában említi, hogy a besenyők és székelyek szokásuk szerint a magyarok dandárai elölt jártak. A gypü őrzésben is alig lehetett ez máskép; a magyar kerülte az erdől-hegyet, előrelette azokat, akik jól érezték magukat mélységes rengetegben

*Hol a vizesés tűntérdala szól
Agg várromok ős szent titkairól,
Hangjára a sziklán, mely mint az ég oly magas
Mély álmaiból felébred a sas.*

A közönségnek könnyen hozzáférhető forrásra kívánok hivatkozni, mikor felemlitem a Révay lexikonnak a palócok testalkatát leíró közleményét. Szem metszete mandula alakú, pofacsonljai kiálló. A zséreieknek hasonló jellege vezetett a hírlapi vitára, hogy vajjon nem tatárok-e? Palóc jelleg ez, nem tatár, egyuttal bizonyosága annak, hogy a honfoglaló magyarokkal együtt jöttek e hazába. Mi besenyő és székely keveréknek tartjuk őket nemcsak azért, mert a harcban együtt jártak, hanem nálunk igazolhatóan együtt laktak. Kétségtelen tehát, hogy összeházasodtak. Ezután a szláv

szomszédok polovicás alapon könnyen rányomták az elnevezést: fele ilyen, fele olyan ember — palóc!

Annai bizonyos, hogy híven állottak oda, ahova a ha árörző vezér parancsából állaniuk kellett Elmondhatják a római legiókkal: Ahova állit a centurio, ott a mi helyünk, ha rossz, ha jó. . A Zoborvidék magyarjai megmaradtak ezer éven át szegényeknek, de megmaradtak magyaroknak, aminek a Uristen teremtelte őket. Szegénységük oka a rög szeretele, azért valóban elismerésre méltó példát mutatnak annyi küzdelemmel birkozó családjaik. Ez a nép hű a hagyományokhoz, földjét könnyen el nem adja, tanyát nem változtat akkor sem, ha másutt részére nyugalmasabb élet kínálkozik. Lévai költőnk Kersék Jánoshoz hasonló fából van faragva aki így énekelt:

*Nincs számunkra hely e nagy világon,
Anyám bölcsője, sírját itt látom
Nem megyek innen. Nem én! Hiában!
Anyám sírjánál megvetem lábam.*

Föld felett álló emlékeket ledönthet emberek dühe. de a sirba ázott kegyeletet megőrzi a történelem és azt szelek szárnyára dobva semmivé lenni nem lehet Régi emlékek között új világban is tanulva járhatunk.

Pogánykori nyomok vajjon akadnak-e? Vissza kell mennünk Gardéziig, aki a magyarokat tűzimádóknak mondja, mert tűzek körül végeztek vallásos szertartásokat. Szent László korában még akadtak pogánysághoz szító elemek; azért mondja az ő lörvénye hogy aki pogányok módjára kutaknál áldoz, fákhöz és forrásokhoz, valamint kövekhez áldozatokat visz, egy ökörrel lakoljon vétkeért.¹⁾ Ennyi az alap, melyen elindulhatunk. Azt látjuk, hogy meglelepülő magyarjaink szerettek források mellett tanyát ütni, ahol Istenüknek áldozhattak. Lódecen, Ghymes Kosztolányban forrás felett áll a templom, bizonyára azon a helyen, ahol

¹⁾ Decret. I. — 22.

hajdanában a pogány papok éneke szólott. Csitáron a község közepén lévő forráson kívül, ma több mint ezer év múltán — a korcsmáros kútjától eltekintve — nincs egyetlen kút sem. Áldoztak-e körülte a hadverő elődök fehér harci mént, annak nyomát írásban nem találhatjuk s róla a csermely csacsogó vize semmit sem regél. Az esztergomi érsekség barslédeci birtokán lévő puszta neve Hajnalgyp. Az a szófűzés, mely a hajnalt a gyeppel köti össze, szokatlan: talán nehez lenne nyíljáról rájönni, ha nem lenne ugyanazon községben egy „Hajnalkert”. Kora hajnalban megfelelő erdei tisztás gypén vagy szűkebb családi körben a kertben tűzgyújtással köszöntötték a hegyek ormán felbukkanó napkorongot, mint minden életnek forrását. A Napisten tisztelete bontakozik ki előtőlünk. A zobori apátságnak 1406. júl. 2-én kötött peregyezségében a koloni út kapcsán szerepel a Tánco s fa, mint hárjelzés.²⁾ A fa nem mozgó dolog, nem ő táncolt, hanem körülte táncolhattak pogány eleink. A Hajnalgypen kellett lennie egy szép tisztáson az áldozóhelynek, ahol a nép papjai élén máglyát rakva várta a hegyek mögül felbukkanó tűzkorongot. Amint megcsillant a nap karimája, lángralobbant a farakás, felzendült az ének s megkezdődött a szerlartásos tánc.

Barslédecen körülbelül 35 év előtt még divatban volt az úgynevezett „hajnalégetés”, melyet szeles időben a Hajnalkertben végeztek. Lakodalmak alkalmával éjfélkor vacsoráztak s hajnalban a vőlegény házánaál zeneszó mellett zsupokból tüzet raktak, azt dárídózva körül táncolták.

Egyébként nagy általánosságban a szentiván-napi tűzgyújtás szokásával kapcsolatosan bukkanhatunk a pogánykori tűz és szerelemünnepe maradványaira.³⁾ Az énekek évszázadokon át fennmaradtak s azoknak összeszedése a néphagyomány gyűjtésben fontos szerepet játszik. A pogánykor ilyen régi dalos emlékeire Erdélyi E. és

²⁾ Szabó L. Forgách csal. tört. 58 és 121.

³⁾ Magyar nyelvőr 30. köt. Vikár B. tanulmánya.

mások reátaláltak a Zobor körül lévő falvakban; részben kiadva találjuk ezeket Bartók Béla és Kodály Zoltán gyűjteményében. A „Virágok vetélkedésének” dallamát már igazán az utolsó órában sikerült megmeleteni. Csak néhány ghymeszi öreg asszony tudta, de megromlott szöveggel. „Magos a rutafa” Pogrányból származik, szintén a tűzgyújtás szokásával együtt élt meg ennyi időn keresztül. Az ősi magyar zenét a skála egyszerűsége jellemzi. Erről megemlékezik Eckhardt Sándor⁴⁾ aki legerősebb bizonyítéknak ezt a sajátságot veszi arra nézve, hogy Bartók és Kodály valóban az ősi magyar zenét találták meg.

Mi volt hát ez a tűzgyújtás? Ennek magyarázatát jól kifejti Kelecsényi és Vahot Inre.⁵⁾ Így írnak róla:

Valamint még több magyar helységben, úgy Kolonban is Virágos Szt. János napján a szent Iván tűzének ének s láncsal kísért átugrálása ősi szokás szerint divik. Úrnapi párlós füvekkel vegyített szalmarakásokat gyűjtanak meg ilyenkor négyszögű tűzhelyeken, örömmriadozó dallás és ugrós tánc között a fellobogó lángokat egyenként átugrálják. A tűzrelett illatos füvekkel a sárkányokat, az ördögöket vélik elűzni.

Mások ismét nagy tüzet raknak az erdő alatt vagy hegy tövében, danolnak táncolnak körötte, az égő üszköt elviszik a házakhoz, a kertbe lüzik, hogy hernyó el ne pusztítsa gyümölcsüket.

Abból, hogy a leányzók mikép ugorják át Szent Iván tűzét, jósolni szoktak a férjhezmenésre. Ily alkalommal néha balesetek is fordulnak elő, mint pár év előtt Geszten, hol egy nehézkes hajadon ugrás közben a tűzbeesett s egész arcát rúdul összegeelvén többé férjhez nem mehetett, úgyhogy közmondást is csináltak belőle: „Átugrotta, mint geszti leány a szl. Iván tűzét”.⁶⁾ A szentliváni ének nótája a következő:

⁴⁾ Napkelet 1924. évf. 173. lap.

⁵⁾ Magyarország és Erdélyorsz. képekben III. köt. 1854. évf. 26. lap.

⁶⁾ Kandra K. Magy. Mithologia 224. lapja szerint: Elugrotta, mint perki leány a férjhezmenést.

*Tüzet megrakáljuk
négyyszögre rakáljuk
egyik szögén ülnek
szép öreg emberek
másik szögén ülnek
szép öreg asszonyok
harmadikán ülnek
szép ifju legények
negyedikén ülnek
szép hajadon lányok.*

Mint Vikár Béla megjegyzi, a tartalomra figyelmet érdemel Kandra K. észrevétele, hogy ezen elrendezés többet akar jelenteni, mint közönséges csoportosulást. A tűznek négyyszögre rakása és a népnek ily elhelyezkedése a négy világtájat, a Napisten uralmának az egész világra való kiterjedését példázza. Kifejezi azt is, hogy az egész nép jelen van, hogy a tűzistennek tiszteletet legyen.

Vajjon miért esik a tűzgyújtás éppen szt. Iván napjára? Azért, mert ekkor van a nyári napforduló, mikor a napban tisztelt istenség fogalma a legnagyobb pompában mutatja hatalmát így az emberi szív benső tűzének — a szerelemnek — ünnepét is idecsatolta a pogányság.

A tűzgyújtó szokás a germán és szláv népeknél szintén Szent Iván nap előestéjén történik. Innen került-e hozzánk, vagy sem, az nehezen dönthető el. Khin An'al tanár „Egy pogánykori éjjel Csallóközben“ cikkében⁷⁾ azt mondja, hogy csak hatással voltak rája nálunk a szomszédos szokások. A napkultusznak kereszténnyé tétele a IV. századbéli mihost magyarázó egyházi íróknak tulajdonítható. Ezóta ünnepli az egyház dec. 25-én a karácsonyt és június 24-én Keresztelő Szt. Jánost; az elsőt azért, mert Jézus a világ Világossága növekedésnek indult, az utóbbin pedig Szt. János fénye alászállott. A Szent Iván elnevezés maga csak annyiban mutat szláv hatásra, hogy keresztény papjaink között sok volt a szláv szár-

⁷⁾ Híradó 1928. évf. 176. szám.

mazásu és ők honosították meg az Iván elnevezést.

Mi a „hajnalégetést“ tartjuk messze keletről hozott magyar szokásnak. Hasonlít a Szt. Iván napi tűzgyújtáshoz, de eltér attól, mert minden lakodalom után megtartották. Érdekes volna ismerni a hajnalégetéseken énekelt dalokat, de akik résztvettek valaha a szertartáson, a nótákat már elfeledték.

Ha tudjuk, hogy tüzet gyújtottak és énekeltek, nézzük azt is, hogy mit égettek? Barslédéczen Szt. Ivánkor az „istenostorát“ dobták tűzre, melynek magját fájós fogra rakták, ugyszintén a farkasalmát, mely meggyült tagokra volt jó szer, bojtortjánt hasonlókép, ez a köhögést gyógyította meg és még a csergőfü is odakerült. Nagyobb bajban is hozzá akartak férni az istenség támogatásához. Ha az anya gyermeke meghalt, annak Szentiván napig nem volt szabad cseresznyét ennie. Ekkor a tűzgyújtáshoz elvitt egy csomó cseresznyét és odaadta a meghalt gyermekkel azonosnevű gyermeknek oly hittel, hogy a túlvilágon az ő kedves fia kezébe kerül a pompás gyümölcs. Ez a szokás itt Szentiván napjával kapcsolatban ugyan, de tűzgyújtás nélkül még gyakorlatban van.

A honfoglalás idején a halott sirjába bizonyos tárgyakat, edényeket raktak. Alsószelezsényben 1930-ban az országutat szélesítve, saját földemen temelőre bukkantak a munkások, hova a XVII. század végén és a XVIII. elején temetkeztek. Ott feküdtek a csontváz mellett az edények, melyekből ép példányt is sikerült kiemelni. Ennyi évszázad se ölte ki az ősi gyakorlatot.

Pogánykori szokásokról lévén szó, ki akarok térni arra a szóbeszédre, hogy eleink „nyereg alatt puhították a húst.“ Lovas néplől származunk, magunk szintén huszárrok voltunk, így csak neveteltünk azon az ostobaságon, amely ilyen műveletet egyáltalán lehetségesnek tart. Jól tudjuk, hogy nyereg alatt a legkisebb idegen tárgy milyen fájdalmas sebet okoz, azért ott józaneszű ember húst puhítani nem próbálhat meg. De mint rendesen, úgy most sem zörög a haraszt szél nélkül. Az

igazság kiderül Franz von Schwartznak, a taskendi csillagvizsgáló igazgatójának 1900-ban megjelent Turkestan című munkájából. A tudós szerző szerint „középázsiai lovasnépeknél ma is szokás, hogy a feltört hátú állat sebeire nyergelés előtt vékony szeletekre vagdalt nyershúst tesznek besózva vagy sós vízben öblögetve, hogy a sebben férgek ne támadjanak és gyorsabban hegedjen. Magam is használtam ezt a módszert s célszerűnek találtam“.

Ezt látta valamelyik utazó s megszerkesztette a hús puhítás nem élvágygerjesztő módjának sokáig ki nem írható meséjét.

Zobor.

Nyitra mögött 587 méter tengerszín feletti magasságban büszkén emeli az égre sziklafoltokkal tarkított kopasz fejét a Zobor hegye. A közludat Zobor vezér nevét fűzi hozzája. Béla király Névtelen jegyzője Zubur vezért teszi meg Nyitra védőjének, kinek hivatása vala a honfoglaló magyarok seregével szembeszállani. Művének 37. fejezetében azt írja, hogy Zubur a magyarok elé mene s midőn Zuárd, Kadusa és Huba át akarnak vala kelni a Nyitra vizén, velük megütközék. És míg egymással sokáig harcollak, a magyarok a csehek és szlávok közül sokat agyon nyilaznak vala. Negyednap a csehek és minden nyitrai szlávok látván a magyarok merészségét s a nyíllövéseket nem állhatván, futásnak eredének és hogy életüket megmenthessék, sebes vágatva Nyitra várába zárkóznak nagy félelemmel. Kiket Zuárd, Kadusa és Huba, nemkülönben a többi vitézek a városig üzenek. Vezérük pedig Zubur, midőn fullában ellenük harcolni akart, Kadusa lándzsájától elesék és elfogattatván őrizet alá tételek: a többiek a városba zárkózva, mint a némák úgy elhallgatának. Másnap azért Zuárd, Kadusa és Huba a sok fegyveres sereggel keményen kezdték vivni Nyitra városát

minden módon és az Ur nekik nagy győzelmet ada és harcolva bemenének abba és ott sok ellenségük vére omla. Akkor haragra gerjedve Zuburt, azon tartomány vezérét, kit tegnapelőtt elfogtak volt, egy magas hegyre vivén fölakasztál; ahonnan azon hegyet az napról fogva máig Zubur hegyének nevezik.

Ezt írja Béla király Névtelen jegyzője, kinek előadása körül általában sok vita folyt. Ami hegyünk elnevezése ügyében annál több a magyarázat, mert a hegy telején őskori sáncok vannak. Ennek a pogányvárnak helyét már feltűnteti Rómer Flóris 1877. évi térképe. Történelem előtti időkben készített magának védelmi gyülekező helyet valamely népcsoport; szlávnyelven a gyülekezet Sbor, tehát ezt is jelentheti a Zobor. Tagányi Károly nem lörödik a csúcson lévő földvárval, ezért a Sbor-t a zobori zárdára vonatkoztatja.¹⁾ Célzást tesz rá Czeizel kanonoknak a vármegyei monografia számos tévedését kiigazító munkája. Skultety József „A volt Felsőmagyarországról” című füzetében a zubr = bölény szó mellett száll sikra, mások pedig párjának kinevezik a Zsibricát Zubrica néven, ami bölénytehén. Így lesz egy bölényből kettő. Melich János a Magyar Nyelv 1929. évi. 244. lapján rámutat arra, hogy Skultety magyarázata nyelvészetiileg meg nem állhat. Annnyit kell idetoldanunk, hogy az 1933-ban kiadott Nitra de jiny a umenie nitrianskeho zámku könyvben már valóban Hradisko Zubrica szerepel ugyan, de ezt népünk Zsibricának nevezte és így ismeri.

A bölényelmélet félretételével legbiztosabb Anonymushoz visszafordulunk, mert a Zobor valóban ősrégi személynév. Az ő idejében is az volt; 1271-ben előfordul comes Paulus filius Zobor.²⁾ Most már ismeretes, hogy a Sbor, Zbor személynév a IX–XIII. századi cseh, morva és lengyel oklevelekben többször előfordul³⁾ Ebben igaza van a Névtelen jegyzőnek, de vajjon mi sorsa volt an-

¹⁾ Vasárnapi Ujság 1887. évi 36. szám.

²⁾ Árp. uj okmt III—269.

³⁾ Hóman B. A magy. tört. írás uj utjai 376. lab.

nak a Zobornak, aki nevet adott a heggynek, világosan soha ki nem derül.

Nemcsak a Zobor csúcsa, de annak töve szintén tanuskodik arról, hogy ez a vidék ősrégi megszállott hely. Öreg emberek még emlékeznek a Sátólortábor helyén egy csomó körben lerakott hatalmas kősziklára, mely történelem előtti emberek keze munkája, áldozó helyüknek maradványa. A nép ajkán olyan rege élt róla, hogy a Mindenható haragja egy istentelen pásztor kővé változtatott összes marhájával egyetemben. A lábor építésénél eltávolították a sziklákat

Szvatopluk személyét a monda összeköti a Zobor hegyével; Cosmas cseh krónikája szerint eltűnt serege köréből, a Zoborra vonult, ahol három bajtársával holtáig remete életet élt. Erre alkalmas a régi kolostor felett lévő barlang, melyet Szent Zoerard tanvája gyanánt tisztel a nép. Valóban laktak ott remeték, de Szvatopluk egyáltalán nem, Zoerard pedig csak rövid ideig tartózkodott benne.

Szent Zoerard és tanítványa Szent Benedek vértanu legendáján megírta Maurus pécsi püspök, ki az utóbbit még személyesen ismerte. Szerinte Zoerard Lengyelországból jött a szent Hyppolitól nevezett zobori kolostor Filep nevű apájához, hol szerzelessé öllőzietvén András nevet nyert Rövid itt tartózkodása után remete életre szánta el magát, a Trencsén közelében lévő szkalkai barlangba vonult. A zobori kolostorral való összeköttetését azonban ezentul is fenntartotta. Testét a szkalkai barlangban sokféle sanyargatással hamarosan halálragyöltörte, lakhelyét azután tanítványa Benedek foglalta el, kit viszont rablók öltek meg. Zoerard állandó lakhelye tehát a szkalkai barlang volt. A zobori bencések nem feledkeztek meg szentéletű társaikról, holttestüket a nyitrai várban Szent Emmerám tiszteletére emelt templomban helyezték örök nyugovóra. Szkalkán 1220-ban Jakab nyitrai püspök apátságot alapított,⁴⁾ melynek romjai meg-

⁴⁾ Történetét röviden közli Jozef Bránecky, Zo starého Trenčína 180—284. lap.

tekintésre érdemesek. A barlangban ott látjuk Szent Benedek szobrát azon a helyen, hol meggyilkolták. Mivel történet mellett a regét is érdemes feljegyezni, megemlítem, hogy régi hit szerint az a leány, ki Benedek kezét megcsókolja, egy év alatt férjhez megy.

Az egyház nagy tiszteletben tartotta a két szent ereklyéit, Zoerard és Benedek részére remek ezüst koporsót készítettek, melyet 1550-ig a nyitrai várban őriztek. Ekkor a császári kincstár röviduton Bécsbe vitette, hol anyagából pénzt vertek; megsemmisítették a pompás emléket, örök kárára a művészetnek. Ha a csontok aranyozva lettek volna, talán még azt is elviszi a német, hiszen a császár egyik fővezérét Roggendorft a nyitrai püspök kincset érő süvegével fizette ki.⁵⁾ Pálffy püspök 1674-ben ezüsből új reliquiáriumot készíttetett az ereklyéknek, abban pinennak azóta.

A zoborhegyi kolostor.

A nyitrai káptalannak van egy újabbkori másolatban lévő oklevele, mely állítólag 1006-ban kelt. Eszerint Szent István Nyitrán járlában itt kilenc papot talált, kik magukat a Szent Emmerámról nevezett nyitrai káptalan tagjainak mondták; István úgy meghatotta énekük, hogy közéjük állott, napokon át velük énekelt és vezekelt. Az oklevél kritika azonban megállapította, hogy ez a dokumentum körülbelül XVI. századból való hamisítvány. Maurus pécsi püspök említett írása szerint a zoborhegyi kolostor már Szent István alatt fennállott, innen járt le Pannonhalmára maga Szent Benedek, kivel a pécsi püspök ily alkalommal találkozott. Az apátság a bencéseké volt, de alapításának ideje okmányilag nem igazolható.

A magyarok bejövelele előtt már ilyen működő keresztény egyházhoz fűződő nevek, mint Emme-

⁵⁾ Takáts S. A török hódoltság korából 124. lap.

ram, Adalram, Wiching, Hippolit német eredetre vezetnek s így jelzik, hogy honnan jött ide a térítés. Szvatopluk alatt a német papság háttérbe szorult, mert ő a konstantinápolyi udvartól szláv nyelvet értő papokat kért, ahonnan ideküldték Cyrillt és Methodot, valamint a szlávnyelvű liturgiát. Alsómorvaországban tanítottak 863-tól 867-ig, majd Metod főpapi teendőket végzett itt 875-től 885-ig. Végeredményben azonban mégis eltűnt a szláv liturgia és megmaradt a régebben ideültetett latin.¹⁾

A zabori kolostor védőszentje Szent Ipoly, vagy — mint ma ejtik — Sanct Pölten nincsen a szláv nomenklaturában. Ez a kolostor papnevelő intézeté vált és idők múltán Szent Gellért is kapott innen ígehirdetőket, névszerint Cratót, Taszilót.

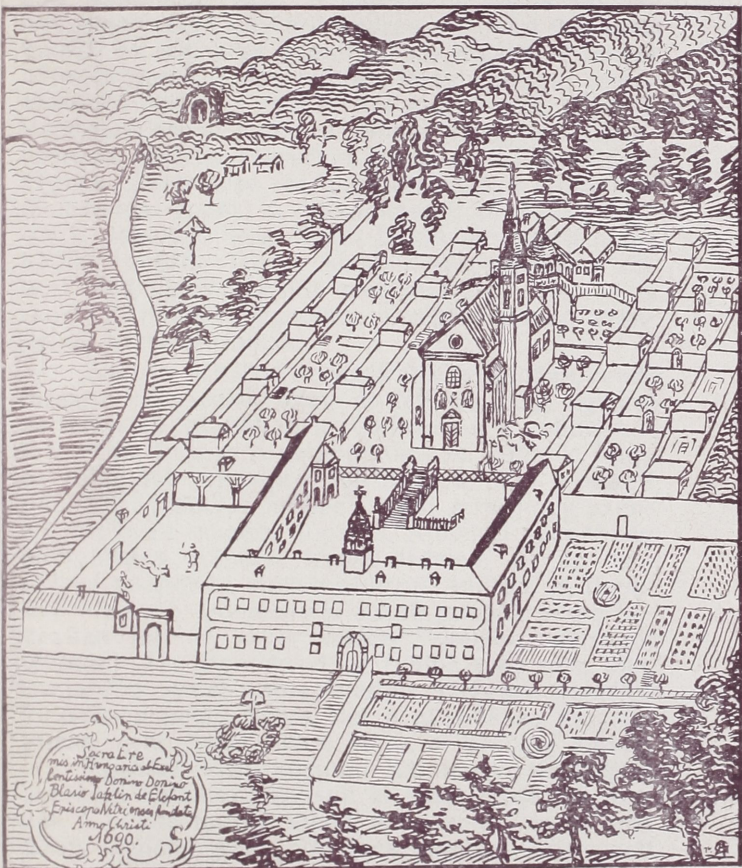
A zabori apát azért kéri Nyitra és Trencsén megyék vámtizedét, mert azt Szent István király adta. Tehát az első magyar király gondozásába vette az apátságot. Vajjon járt-e itt ő maga? Csupán valószínűség mutatja, hogy igenis járt. A kolostorba vezető út mellett lévő domb neve Szent-Király — a régi katonai térkép is így ismeri — s ha erre járt, bizonyára megpihent e ponton. Később az emlékei tisztelő szerzetesek adhatták a dombnak ezt a nevet.

A zabori apátságé volt a nyitrai vámszedés joga, melyben azonban 1111-ben Godofredus apáttal Porcus nyitrai centurio és társa Ethey korlátozni akarták.²⁾

Maurus püspök munkája mutatja, hogy Szent István idejében élénk összeköttetés állott fenn a zaborhegyi kolostor és Pannonhalma között. Megjegyzi a püspök, hogy oda Benedek szerzetes gyakran eljárt. A híres bencés monostor messze van Nyitrától, a hosszú utat Benedek fontos teendők és utasítások megbeszélése végett, átvétele végett tette meg annyiszor. Szent István alatt a magyar

¹⁾ Karácsonyi J.

²⁾ Nomina eorum malignatum sunt haec: Porcus, qui tunc centurio erat et Etheius socius eius. Lásd még Magyar Nyelv 1916 évf. máj. jun. füzet. Az okmány hasonmását közli Dr. Juraj Hodál, Kostol Kniežafa Privinu v Nitre című könyvében.)

A zóbori zárda a XVII. század végén. (Egykorú festmény után.)

zászló a Béd-kürt-Káp vonalon jóval feljebb lengt, a banai és bolondóci várispánságok már megkezdhetnék fontos szerepüket.

Remetészkodni lehetett a zaborhegyi barlangban éppenúgy, mint Szkalkán, de mégis azt látjuk, hogy szent Zoerard-András, valamint Benedek inkább az utóbbiba vonultak, bár másutt is tanyát ülhettek volna. Valószínűen, hogy a puszta remetészkedés vitte az egyház két ilyen kiváló tagját a Vágnak felreeső pontjára. Állami terjeszkedés kapcsán az egyházi szervezet kiépítése, a keresztyén ségnek terjesztése és megszilárdítása fontosabb élethivatás ennél. A pannonhalmi monostor küldöttei lehettek ilyen, Szent István tervbevett munkáinak üllörői. István király a viszonyokat a zabori apát jelentéseiből megismerhette. Sajnos, a remeték hamar meghaltak, a végrehajtandó szándékok abbanmaradtak.

Amint a szkalkai remeték sirbaszállottak, rendtársaik hazahozták őket, de feltűnő, hogy egyiket se temették el otthon a rendházban a zabori kolostorban, hanem a vártemplomban. Kiténik, hogy ez előkelőbb szerepre volt hivatva, mint tervezett püspöki székhely; méltóbb tehát arra, hogy szentek ereklyéit magába fogadja. A nyitrai püspökség életrehívása Kálmán király érdeme, de az első nyitrai püspökök siettek áldozni András és Benedek alapvető érdemeinek. Jakab püspök pedig bőkezűen járt el akkor; midőn Szkalkán apátságot alapított. Ha Benedeket a rablók meg nem ölik hamarabb jutott volna jelentős szerepre Szkalka különösen pedig Nyitra, hol a püspökség megalapítása nem halasztódott volna el későbbi időkre.

Egyházi éleli központ Kálmán király idejéig a zabori kolostor. Nyissuk ki tehát ajtaját és nézzük a benne mozgó életet. A konvent élén az apát állott, mellette pedig érdemes tagokból szervezett tanács. A bejáratnál a kapus őrködött, a templomra gondnok ügyel a sekrestyével, hozzácsallakozott az énekvezető. Malmukban készül a liszt, melyet szakácsuk és pékjük kezére az élelmező bízott, szomjukat forrásvizen kívül a pincemester különő borai oltották. Betegeket a gondozó borbély ke-

zeli, a sok szolgát az udvarmester igazgatta a kellő helyre.

Rendbelépőket a próbaév alatt ujoncmester oktatta, kiválasztva a szerzetesi életre alkalmasakat, kik a rendi iskolába kerültek. Bizonyos iparágat művelő tagok mint építészek, szobrászok, szépirók szereztek becsületet nevüknek. Jogrend oszlopa az apátság, mint hiteles hely; ez az intézmény sajátos magyar, mely az egyházi jognak a hiteles pecsétről hirdetelt elvén épül fel. A magyar jog már a XIII. században egységes rendszert alkot s hogy felveheti a küzdelmet minden idegenjogi hatással, az a hiteles helyeknek érdeme. Ezt köszönettel említjük a zabori kolostor romjai előtt. Írásba foglalják a felek kívánalmait, azokról pecsétes okleveleket állítottak ki. Ott voltak hiveik születésétől kezdve a végrendelkezésig, jogi tudásukkal mindenkor segítettek. Bár az országnak elsőrangú hiteles helye volt a zabori, nagyszámú oklevele közül kevés maradt fenn. Hiteles pecsétjét ismerjük,³⁾ áll pedig egy kerek mezőben lévő kaput ábrázoló alépületből. Kapu felett mellvéddel ellátott hatalmas torony s ettől jobbra és balra fedett kerek sarokbástyatorony. Körirata: S. Capituli: Eccle: Sci: Ipoliti De Zuburio.

Nemcsoda tehát, ha a zabori kolostort javakkal bőven ellátták s királyi adományokon kívül magánosok is nem egyszer megemlékeznek róla. Első kimutatható magánadomány a nyitrai megyei Szent Pál, másként Sárkő község. Ezt Sanád fia Stoyzló hagyományozza Béla királynak 1185-ben kiadott oklevele szerint anyjára és annak halála után a konventre.

A zabori bencés apátság történetének kutatása terén úllőrő munkát végzett a nyitrai megyei származású Follajtár Ernő dr., kinek művét a Nemzeti Kultúra 1934. évi folyamában találhatjuk. Itt rövid névsort is látunk, de csupán egynek, az 1382. táján született Miklós apátnak sikerült családi nevét megállapítani. Ő a Divék nemzetségből

³⁾ Rajzban közölve Jerney: Magy. orsz. kápt. és konv. és hit. helyek. Magy. tört. tár. II. k. 1855).

eredő Motesiczky családnak sarjadéka.

Zsigmond király alatt Hinkó vagyis Henrik volt a zobori konvent apátja, kit a király 1405. táján a nyitrai püspöki székre emelt, a pápai megerősítést azonban viszálykodások miatt csak évek múlva tudta megszerezni. Hinkó ezen az alapon megmaradt püspöksége mellett az apátság kormányzójának s ebből a viszonyból született az eszme, hogy az apátság gazdag javai megfelelők lennének a gyöngye jövedelmű püspökség részére. A már említett Miklós apáttal azoknak sora 1468-ban bezárul.

Ez időben történt, hogy János érsek Mátyás király ellen pártütést támasztva Nyitrát hatalmába kerítette. Debrenthei Tamás nyitrai püspök abba a gyanuba keveredett, hogy a Nyitrát ostromló csehekkel egy követ fűj, azért állásából elmozdították, egyházi ügykörét maga az érsek látta el. Nyitra vára élére bizonyos Koth Péter került, aki egyúttal alispánja is volt a vármegyének. Ilyen minőségben kiadott két oklevelét a Forgách levéltár őrzi. Pecsélje gót betűs, körirata: Pečat Petra de Koth. Ezen nincsen mit csodálkoznunk, ha tudjuk, hogy csak az 1830. évi VIII. tc. követeli meg a magyar állam tisztviselőitől a magyar nyelv tudását! Koth Pétert az érsek felküldte a Zoborra, az apátságot lefoglaltatta és 1468. július 30 án a konventnek minden iratát, melyek egy festett ládában őriztek, magához vette.

Mátyás király azonban a lázadókat hamarosan legyőzte, Nyitrát elfoglalta, a zobori apátságot megszüntette, annak javait pedig a nyitrai püspökséghez csatolta. Az 1498. XX. tc. mely az egyháziak részéről való bandériumok kiállításáról intézkedik, a zobori apátra 50 banderistát vet ki; ennyit ró a törvény a nyitrai püspökre is. Mivel azonban a zobori apátság ekkor már megszűnt, mind a száz lovas kiállítását a püspök vette át. A püspökség bő javadalmazása tehát a nagy magyar király bölcs gondoskodásának gyümölcse.

A zobori zárdáépület tehát már célját veszítette, lakatlanná vált és elárvult, szerzetesei elszédtek. A pannonthalmi rendtörténet két tagot em-

lit, kik a melki apátságban húzódtak meg. Többi elvégezte az idő vasfoga és olyan emberek, kiknek olcsó építőanyagra volt szükségük. Ismét fák nőttek a helyen, ahol valaha ájtatos papok imádták az Istent, bozót verte fel a tanyát, hol tudós íródeákok szerkesztettek évszázadokra szóló okmányokat. Lassan már csak imitt amott némi falmaradvány mutatta, hogy emberlakta hajlék állott egykor az erdő sűrűjében.

A XVII. század végén Jaklin Balázs nyitrai püspök és fivére Miklós elhatározták, hogy a zobori kolostor romjain új életet teremtenek, azt benépesítik. Lipót királyhoz fordult tehát püspökünk oly kérelemmel, hogy engedje meg a Bécs mellett levő kolostorból jól ismert kamalduli rendnek a Zoborra való telepítését. A király ezt nemcsak megengedte, de a szerzet ellátására kijelölte a pilisi apátság jövedelmét. Mi sem állott a terv megvalósításának útjában; Jaklinék 1692-ben hozzáfogtak a kolostor ujjaépítéséhez, mely munka 1695-ben nyert befejezést. Jaklin Balázs püspök okt. 22-én meghalt, a többi teendőt fivére Miklós végezte el. A kamalduli atyák ünnepélyesen bevonultak a benecések örökébe.

Ennek a szigorú szerzetnek Magyarországon három háza volt, közülük a leghiresebb a zobori kolostor. A telep lakói egymás nevét sohasem tudták meg. Nőknek csak Szt. József, Szt. Illés és karácsony napján volt szabad templomukba lépni. A zobori kolostor felirata ez volt⁴⁾:

Absit ab hac porta turbator eremi,
Odit enim turbas, turba sacrata Deo.

Templomuk bejárata felett hármassal állott; Jaklin Balázs és Miklós, valamint utóbbinak neje Gellért Judit cimere ez. A telepnek több képe maradt reánk, egyike a darázsi templomban áll.

A főépületen belül csinos kertben állottak a remetelakok, a szerzetesek igénytelen, de elégedett hajlékai. Számadási könyvüket 1704. évtől kez-

⁴⁾ Szöllősy Károly, Szerzetesrendek 128. lap).

dődőleg a budapesti egyetemi könyvtár őrzi. Cime Codex rationarius accepti Eremi Zoboriensis prope Nitriam, sub admodum Reverendo Patre Superiore Joanne Christophoro Anno Domini 1704. Megtudjuk innen, hogy olasz kőmives serénykedett az építkezéseknél, kinek rajzaiért 10 forintot fizettek. A kőfaragó munkát bankai mesterek végezték, a pöstyéni hévvizek akkor még a bankai oldalon voltak. Két rendfag ott fürdött 1706-ban. A halasztavaknak való helyet — melynek nyomait még láthatjuk — Stiglicz Tamás építész felügyeletével áslák ki. Bőjiben halat, békát, vidrát ettek. Kutjukhoz Bankáról fuvarozták a faragott követ; a rendház bejáratához négy képet festettek. Ezek a frescók diákkoromban részben még láthatók voltak, azóta már meszelés folytán eltűntek. A nagy étterem ebédlőjének mennyezetén megmaradt füstös-piszkos olajfestményt restaurálás és esetleg oltárkép gyanánt való felhasználás céljából 1928. tavaszán leszedték.⁵⁾ A kép XVII. század végén dolgozó elég jó mester alkotása, tárgya pedig a Szentháromság. Künn a kapu előtt kis temető int arra, hogy a földi vándorlásunk nem tart sokáig.

A jámbor kamalduliakat a lakosság nagyon szerette. főuraink pedig anyagilag segítették. Forgách Simon gróf kuruc tábornok 1702. jan. 2.-án 1000 forintig vállalja egy cella fenntartását.⁶⁾ II. Rákóczi Ferenc személyesen jött ide, ahol fogékony lelke vágyódva kapcsolódott a barátok nyugodt élete felé. Nem távozott onnan hálálkodás nélkül, mert két remetelak építésére és fenntartására 1000 forintot adományozott.⁷⁾ A szerzetesek nagy köszönettel vették az ajándékot, amint pedig elkészült a dolog, annak felavatására meghívták a fejedelmet. Bár ő maga el nem jöhetett, képviselőjével megbízta Bercsényi Miklós gróft, de a heves természetű főgenerálisnak hosszúnak látszott a felavatási szertartás. Mindazáltal elismerte, hogy

⁵⁾ Nyitravármegye 1928. jun. 15. szám).

⁶⁾ Szabó L. Forgách cs. tört. 578).

⁷⁾ Márki S. II. Rákóczi F. II. köt. 400 és Arch. Rák. VI. köt. 6. lap).

bizony szép dolog az és megírta fejedelmi urának: „megérdemli felséged emlékezetének viselését.“

Amennyire szerették ezt a telepet a kurucok, annál kevésbé becsülték a labancok. A császári hadak élén álló Pálffy gróf Nyitra várát ostromolva, Thaly szerint⁸⁾ „valami mulatságot akart szerezni kedvenc rácainak“, azért hát megengedte nekik úgy a zabori zárdának, mint a pálosrendűek Szt. János-elefánti kolostorának kirablását. A zaborinak kifosztása 1708. aug. 22.-én történt.

Gyalázatos cselekedet, mely súlyosan érintette a zárdát, de tönkretenni nem tudta. Tovább éldegéltek a földi javakkal nem sokat törődő remeték, mig nem II. József császárnak a szerzetesrendeket megritkító parancsa 1782-ben fölöttük is meghúzta a halálharangot. A kamalduliaknak távozniuk kellett, vidékünknek népe sirva bucsuzott fölük, mikor utoljára lépték át az annyi vihart látott templomnak elkopott küszöbét. A zárda vendégszobáiban elhelyezést kértek világi emberek is, kik életük hátralévő részét csendben akarták eltölteni. Ilyen pl. Hodossy György uram, aki 1774. márc. 12-én a zabori rendházban végrendelkezett s köszönete jeléül 70 forintot, valamint Majthényi Józsefnél levő pénzét hagyományozta a szerzetnek. Kedvenc fekete pipáit egyik rokonának osztotta ki.⁹⁾

A bezárult zárda képeit, székeit és berakott sekrestye szekrényét a korosi templomban helyezték el, ott állanak a mai napig.¹⁰⁾ Temploma régen rombadült s ha az erősen épített főépületet a legújabb időkben gondjaiba nem veszi a nyitrai püspök, akkor teljes diadalt ül minden szent emlék fölött a teljes pusztulás.

⁸⁾ Ocskay László II. köt. 290. lap).

⁹⁾ Eredeti végrendelet nálam.

¹⁰⁾ Forster Gy. Koros és a Berényiek 40. lap.

A nyitra-barsi határvonal. Erőditések.

Mikor alakult ki a már megszűnt Nyitra és Bars vármegyék területét annak idején jelző határvonal, azt pontosan megállapítani annál kevésbé lehet, mert a határ évszázadok alatt eltolódásokat is mutat. A ghymeskosztolányi völgy mentén a természetes alakulathoz ragaszkodva a magyarul Dervencének, szlovákul Drevenicának nevezett partokat tették meg határjelnek. A lakosság saját helyi érdekeit tartva szem előtt, a víznek mindkét partján építkezett, miből az a furcsa helyzet állott elő, hogy Ghymeskosztolány, Lédec és Névernek egyik fele Nyitra, a másik pedig Barsmegye joghatósága alá került. Mindezen felül Néveren a verebélyi székhez tartozó nemesség több kuriát — amint ők mondták udvarhelyet — foglalt el, ezek pedig saját nádoruk igazgatása alá tartoztak. Így tehát egyetlen falu lakosságát tulajdonképpen három törvényhatóság kezelte!

A néveri hid két oldalán lévő kőszentek is hátat fordítanak egymásnak; a barsiak mitsem akarnak tudni nyitrai szomszédaikról. A sors szeszélye azt is megcselekedte, hogy 1867-ben két alispánt adott Néver egyszerre a közéletnek, de a nyitrai részen Matyasovszky Lipót barsi alispán lakott, viszont a barsi oldalon Kubinyi Zsigmond nyitrai alispán.

Ghymeskosztolányban a nyitrai rész terjedelme 37 ház 212 lakossal, a barsié 33 ház 172 lakossal; Lédecen Nyitrához tartozott 55 ház 305 lakossal, Barshoz 58 ház 366 lakossal; Néveren a nyitrai oldalon állott Finta és Pusztahatárral együtt 41 ház 423 lakossal, a barsin 12 ház 112 lakossal.¹⁾

Igy éldegéltek ezek a községek évszázadokon keresztül jókedvben, ha nem is mindig bőségben. Idők járásának nehezedésével mindjobban bonyo-

¹⁾ Kollerffy Helységnévtár 1882. év.

lódni kezdett a közigazgatás gépezete, azért a lakosság felkérte a vármegyét, hogy vessen véget ennek a felemás állapotnak. Bars vármegye törvényhatósága 1879. szept. 11.-én felterjesztést tett e tárgyban a m. kir. kormányhoz, amely Ghymes-köszlőányt az 1883:63. tc.-el egészen Nyitramegyéhez, Lédecet és Névert pedig Barsmegyéhez csatolta. Ebben az állapotban maradtak az 1918. évi államfordulatig; a csehszlovák nagymegyéek megalakulásával az egész terület a nyitrai zsupá-hoz került.

Az a terület tehát, melynek multjával itt foglalkozunk, két vármegye történetébe kapcsolódik bele.

A rajtuk haladó vonalon mindenféle mintájú erődítmény mutatja, hogy az emberi élet milyen küzdelmes. Közeli őskori váracs Nyitra mellett a Sindolka, a Zobor hegye, a zsibricai sáncvár. A Nitra dejiny etc. 1933-ban megjelent könyv első helyen említi a Darázsínál lévő. Ehhez annyit fűzünk hozzá, hogy a sáncok az ujkorban még nagy szerepet játszottak. A Nyitravármegye levéltárában lévő közgyűlési jegyzőkönyvek 1650. évi 341. lapján van a határozat, mely a Darázi községnél lévő sáncok munkáihoz kirendeli a Tapolcsánytól Molnosig lévő vonal községeit. A másik oldal falvai ettől a munkától felmentetnek, miután úgy a török, mint a keresztény földesuraknak munkákat végeznek és még a végvárakhoz is szolgálatokat teljesítenek. Nem csekély jelentősége volt valaha a nagytribecsi sáncoknak.

Nagyemőke északnyugati sarkán négyszögletes erősség valószínűleg palánk állott. Talán török építkezés, melynek szemmeltartására szolgált Nyitrán a kövesdhegyi ötszögű torony, ez ma a kálvária utolsó állomása.²⁾

A regényes középkor multját őrzi Ghymes, Hruszó, Appony némán fehérítő omladéka, Vauban francia rendszerét mutatják Nyitrának vörös téglabástyái. Az ágyuk terjedésével a sziklavárak értéket veszítettek, célszerűbb a síkon való építke-

²⁾ Hadtört. közl. XXX. évf. 33. lap.

zés. Vármegyeszerle burgundi alakú várkastélyok keletkeznek, melyeket némelyek magyar különlegességnek minősítenek³⁾ Megvannak ezek Európa-szerle, magyar sajátság az, ha korai jellegű alaprajzokon késői homlokzatok tűnnek fel.⁴⁾ A kastélyok saroktornyokkal, árkokkal, sáncokkal épülnek. Védelmi eszközeik csekélyek, mert főkép a lóháton barangoló zsákmányoló török ellen nyujtanak védelmet, kiknek nincsenek ostromszerei. A szalakuszi kastély körülárkolására 1664 ben ad a vármegye munkásokat.⁵⁾ Kisebb vagyonú ember, ha nyugodtan kívánt aludni, úgynevezett „kőházat“ épített. Berendezésük hasonlít a mai lakóházaké-koz olyan különbséggel, hogy védelmezhetők voltak. A sáncárok se hiányzik körülte. Kis Jácson 1582-ben a várm. alispánja lerontatja az otllevő nemesi kúria körül lévő sáncot.⁶⁾ Ilyen maradt meg — ha nem is egész épségben — Alsószelezsényben; ez most az én tulajdonom. Lövőrései, tilkos folyosója fogalmat nyujt az építés céljairól.

A nincses szegény ember veszély esetén erődtelt helyre futott, ha nem volt rá ideje, akkor az erdők sűrűjében rejtőzött addig, mig jobb állapot alakult ki, avagy földalatti „buvólikban“ húzódott meg.

A magyarság térvesztése.

A honfoglaló magyarok szállásait mutatják a középkori helységnevek, melyek térvesztésükkel gyakran megváltoztatva élnek tovább.

Régi okmányainkból előtűnik a szlovák-magyar keveredés vonala. 1209-ben Szelezsénynél a Stránya patak folyik, de mellette van a Hizérberek,

³⁾ Kőnyöki Középkori várak 264. lap.

⁴⁾ Rados J. Magyar kastélyok 14. lap,

⁵⁾ Várm. lev. közgy. jkv. 401. lap.

⁶⁾ Ugyanott 1582. év 631. lap.

Nagy Hecse, Kis Hecse.¹⁾ Most Hizerovce és Hoča. Hozzá tartozó pusztá 1494-ben Bardóczföldre, melyen kishecsei Barduz Ferenc gazdálkodik.²⁾ Szelepcsénynél — most Slepčany — 1234. évi határjárásban egy facsoportot Moys gallyának neveznek, ott van az eresztevény erdő, valamint egy gödör, melynek neve poklosverem.³⁾ A Néver mellett lévő Cheke pusztá ma Čakin; 1557-ben egyik része Thekenewsvölgye. Ugyanekkor a Kis Bélád szelezsényi határon domb áll, melynek neve Kapushatára.⁴⁾ A vidék ekkor már alaposan kevertnyelvű, tanukép vall Kolár Mátyás kisszelezsényi lakos, aki Horváth Péter jobbágya, Nyerges Flórián Nagy Herestyénben, Gaal Miklós Nagy Szelezsényben jobbágykodik, de Velsicen se hiányzik Pap Miklós és Kalmár Lőrinc.⁵⁾ Kisszelepcsényt a XV. században elfoglalják az ujfalusi Medenczés család tagjai és elnevezik Mikófalvának, mert egyik tagjuk Mikó volt. A falu más részébe szintén nemesek szállanak, ott házakat építenek Kis Jóká néven, magukat Jókaiaknak írják.⁶⁾

Mindezt csak szemelvénykép mutatom be az életfolyamat megvilágítására és mintául arra, hogy község, dülő, nemesi valamint jobbágynevek csoportosításával kell a való igazságot esetről-esetre kideríteni. Általánosítani semmit sem lehet; nagy munka ez, egy ember erejét meghaladó, de szervezeten megbirkózhatunk vele. Az előbbi bekezdés mutatja, hogy mi volt egykor és mi nincs ma, már pedig volt-nincs között óriási különbség van.

A tatár, cseh-huszita háborúk után nyakunkra szakadt a török veszedelem. Rabszijra fűzve hurcolták eleinket ezrével a pogány fogságba, bár ez közismert dolog, mégsem térhetünk egyszerű szó-lás-mondással napirendre fölötte. Pusztult a férfi, asszony és gyerek Oláh Miklós érsek megírja

1) Árp. uj okmt. VI. 340.)

2) Haiczl K. A Kistapolcsányiak 156. lap.

3) Árp. uj okmt. XI—266. lap.

4) Eszt. érsek vil. levéltára R. 16. —

5) Ugyanazon okmányban.

6) Knauz Szt. ben. apáts. 205. lap.

Rotterdami Erazmusnak, hogy 1530-ban Galgóc ura Thurzó Elek hazatértében körülbelül ötszáz levágott gyermeket talált az országúton, kikből ötvenöt még életben volt. Ezeket két szekéren ápolás végett Semplére vitette. 1589. májusában Ghymest látogatja meg a török, honnan hamarjában 13 gyermeket rabol el. A lakosság tigrisként veti magát a támadókra, kétszer verte ki őket a faluból, miközben három pogány holtan marad az utca porában.⁷⁾ Csak a kálvária nagyobb állomásain állunk meg egy pillanatra. Az Ujbarson 1599. dec. 2.-án felvett jegyzőkönyv tényállása szerint Szelepcsényből két asszonyt, két leányt, öt fiút hurcolt el a pogányhad s két embert lefejezett.⁸⁾ Elrabolta Felsőszőlősi Tathos Mátyás leányát Zsófiát és Budán a töröknek eladta. Egyéb híján nemesi kuriáját veli zálogba 107 forintért, hogy magát kiválthassa. Hazajött, mint koldus.⁹⁾ Ugy ekkor, mint 1663-ban nagyszámmal fojtotta az elrejtőzött lakosokat az úgynevezett buvólikakba. Ez a három esztendő koronája az 1526. és 1683. között lezajlott szenvedéseknek. Lefogyatkozott családainknak sokszor az utolsó tagja vész el hazájáért, kereszténységéért és az oltalmazott föld lakóiért. Így vesszük el a Bábyndaliakat a XVII. században. „Utolsó deficiens Gergely fia Bábindaly András, az ki Pogány keze miatt mult ez világból“ — mondja egy nálam lévő egykorú memoriale. Köröskényi Imrét ugyancsak a török vágja le 1627-ben¹⁰⁾ Elmondhatjuk a költővel: Hősünk elég volt, elhaltak, letűntek, nagy volt hazánk is, hire megfakult.

1634 ben Magyarbéli Bosnyák Tamás nyitrai temetésén diszbe öltözve büszkén viszi a pallost Móré István, 1651-ben már felesége Szobonya Erzsébet „elkerülhellen sükségtől viselletvén, édes uramnak Móré Istvánnak magam előtt viselvén török kegyellenségében sinylődő gyámoltalan állapotját és mód nélkül való sarcát“ elzálogosítja

7) Jedlicska, Adalékok Pálffy M. életr. 367. lap.

8) Matunák M. Az 1599. évi Bars vm. tatárjárás.

9) Eredeti okmány nálam.

10) Közgy. jkv. Nyitravárm. It. 530. lap.

a kisbéládi territoriumban Cseke nevű helyen az Oltalmas haraszt (ismét magyar jel) határmesgyénél lévő 16 hold földjét 100 ezüst tallérért.¹¹⁾

Míg a vitézek elhullottak, vagy rabláncot hordottak, a török pasák elküldötték az otthonlévőknek leveleiket :

Mi az hatalmas és győzhetellen török császárnak a Dunán innen lévő hadainak főgondviselője és Érsekújvárnak helytartója és parancsolója Kücsük Mehemet pasa.

Ezen cimeres levelemet látván ti Zsámbokrét városi bírák és polgárok, hagyom és parancsolom, hogy se órát, se napot ne várjatok. mindjárt jöttönjőjjelek, disznók immár hány levelem ment hozzátok, még sem akartok bejönni. Én nem tudom mit akartok kutyák, hogy olyan kemény az nyakatok, de immár disznók több levelem hozzátok ne várjátok, mert bizony mindjárt rajtatok megyünk, nyakon köllek mint az ebeket, úgy hozlak ide be az vasba és tömlöczbe, ha hódolni nem akartok s ezen levelem elhallgatjátok. Datum in Érsek Ujvárt Anno 1666 ¹²⁾

Más nem szakadhatott nyakunkba ezután, mint nyomor és koldustarisznya. A Budán lakozó Ahmed basa 1683. április 26-an tudatja a „Nagy-ságos Nemzetes török magyar vitézeknek“, hogy Kis Lehotkai Zsuzsanna asszonyt kis leányával Katuskával rabul hozták be. Nyolc esztendőre szóló koldulólevelet állít ki, hogy ezalatt sarcát összegyűjthesse.¹³⁾ Az egri asszonyok hősiessége közismert, a kanizsaiakról Evlia Cselebi török utazó jegyezte fel, hogy a csodálkozó pogány vitézeknek büszkén vágta a szemébe egyik kardos menyecskénk: A him oroszán mellett vajjon lehet-e más a nőstény, mint ugyancsak oroszán? Auer János pozsonyi nemes naplójából tudjuk, hogy 1663-ban Érsekújvár sáncain asszonyaink leányaink fegyverrel kezükben haltak hősi halált. A szultán serege

¹¹⁾ Okmány rálam.

¹²⁾ Eredeti levél eszterg. érseki világi lev. V. 419.

¹³⁾ Eredeti levél Vitéz Horánszky Pál irattárában Budapest.

hódolattal adózott bátorságuknak. Európa melyik népe tette meg ily arányban ugyanezt?

Az se csoda, ha a fáradt nép idefent meg-
unja a folytonos csatát. A mi vérünk, a halmikész
Pogrányi Benedek korponai kapitány írta: Hiába
pergetek dobot és fujatok trombitát, alig néhányan
gyűlnek össze!

Szelezsényi házam minden köve véres fáj-
dalmak, szenvedő dicsőség tanuja. Hasadozott bolt-
ívei alól kormányozza Barsmegyét 1576-ban Sze-
lezsényi Gáspár alispán, majd idehozza a török a
vasraveri Konkoly Pétert 1663-ban, hogy a kuria
akkori gazdájától Emődy Istvántól kölcsönzött pén-
zen a követelt sarcot megadhassa. Itt pengett sar-
kantyuja az egész törökvilág legnagyobb vilézének
Thury György lévai kapitány, barsi főispánnak, aki
Szelezsényi Gáspár sógora volt. Egyre-másra hívta
ki párviadalra a török pasákat s bár hírére még
Kisászsiából is jöttek vele mérközni kívánó bajno-
kok, őt senkifia legyőzni nem tudta! Valóságos
ollár, melyhez annyi szent nevet egy ezredév csatolt!

Most a keresztény németek viselt dolgait néz-
zük meg, mert ők segítettek minket a pogány rab-
lánc lerázásában. Az Uristenen kívül csak egy fő-
rum maradt a földön a nyomorult nép segítésére,
az annyit ócsárolt — vármegye! Ehhez fordul a
szegénység 1672-ben: Nagyságtoknak, Kegyelme-
teknek! Aki nem utolsó romlásunkra vagyon, a
nyitrai dragonyos németek, fából szénából abrak-
ból és egyéb mindenféle élésből annyira sarcol-
nak bennünket s fenyegetnek vernek, hogyha egyéb
inségben nem volnánk is csak amiatt el kell puszt-
tulnunk, ha Nagyságtok Kegyelmelek meg nem or-
vosolja inségünket. Kegyes választ várunk. Nagy-
ságtokért Istent imádunk: Nyitra táján lakozó sze-
génység.¹⁴⁾ Ha megemlítjük, hogy Szalakusz és
Bodok kastélyok német őrségének elvezénylését
kéri Nyitra vármegye 1664-ben de Souches generális-
tól, mert azok csak a népet zsarolják és sanyar-
galják,¹⁵⁾ akkor már elegendő Hunyady András 1697.

¹⁴⁾ Nyitra várm. levéltárában.

¹⁵⁾ Közgy. jkv. várm. lev. 1664—559. lap.

jan. 15. értesítését figyelembe vennünk egyéni akciókról:... baracskai és pozbai két embert megverettélvén az Lajdinant szelindekkel mardostatta őket annyira, hogy az nehéz nyavalya kitörte és most naponként gyötri.¹⁶⁾ Szépen kilünik a lakoságnak magyar és német részről való kezelése.

Megesett, hogy a német legények szent férfiakban emberükre akadtak; így járt egyikük ugyan csak 1697-ben Lutillán:... Vizkereszt napján Lutillán járván az Plebános házankint in benedictione, a német megragadta a Crucifixust kétszer csapta földhöz s a Plebánost hajánál fogva legyömösölte. A földön nekibátorodott plebános uram, ölbekapván leverte a németet s — megkövetem Nagyságod Méltóságos személyét — disznóólba rekesztette. Onnan más kvártélyosok vették ki őtet.¹⁷⁾

Mindezek után jóhiszeműleg nem állítható, hogyha lett volna kedvünk magyarosításokba fogni, hát módunk is lett volna hozzá. Be kell azonban ismernünk, hogy saját védelmünkre tettünk bizonyos intézkedéseket mert a zavarosban mások félrelöktek, ha lehetett. II Lajos királynak külön rendelettel kellett megparancsolnia 1518-ban, hogy Körmöc városában a magyarok is éppenúgy vásárolhassanak házakat, mint a németek és csehek.¹⁸⁾ A helyzet azonban nem javult, azért törvény, még pedig az 1608. évi 13. tc. ugyanazt megismétli és kimondja, hogy szabad kir. városokban magyarok is vásárolhassanak házakat, bírakká tanácsosokká válaszlassanak. Nem előnyt ad a törvény a magyaroknak, hanem csak egyenjogúságukat védelmezi. Olyan dolgok ezek, melyeket nem nagyon hallunk emlegetni, tehát célszerű a szomszédba átnézni, vajjon mi történt ott ezalatt?

A cseh országgyűlés 1615-ben törvényt hoz, mely az ingatlan öröklését a cseh nyelv ismeretéhez köti, ezt teszi az igazságszolgáltatás és iskola nyelvévé, azokat pedig, kik németül beszél-

¹⁶⁾ Rexa iratok Vágújhelyen.

¹⁷⁾ Ugyanott.

¹⁸⁾ Botka okl-tár XCI.

nek, fél év alatt való kivándorlásra utasítja.¹⁹⁾ A két eljárás között akkora alapvető különbség van, hogy bővebb fejtegetésbe bocsájtkozni felesleges.

Az idő haladt, ránk virradt a XIX. század olyan állapotokkal, hogy az Erdélybe utazó Kisfaludy Sándor mindenfelé több másféle nemzetiiséget talált, mint tiszta magyart. Búsan sóhajtott fel: Vége — gondolám — a magyar nemzetnek, mely már csak úgy áll fenn, mint egy hajdan erős felséges várnak most az idővész által naponként folyton fogyva düledező, hulló s végre egészen eltűnő omladéka! Tény és való, hogy nem volt kedvünk a nyitott sirban vesztegmaradni és fejfát faragtatni: Hic jacet Hungaria, requiescat in pace!

Az 1830. évi VIII tc. megköveteli végre, hogy a magyar állami tisztviselő magyarul is tudjon. Megmozdult a nemzet, helyes vagy helytelen úton, afelett vitatkozzanak azok, akik mesterei a politikának.

Inkább statisztikai adatokat közlünk a minket érdeklő vidéket illetőleg.

A magyarság száma százalékokban:

	1910-ben	1921-ben
Nyitra	59.4	10.9
Kisvicsáp	25.9	1.6
Szomorlovászi	21.6	4.2
Alsóköröskény	48.2	2.1
Kiscélény	87.8	43.7
Nyitraivánka	30.40	4.6
Nagyemőke	28.2	12.7
Szalakusz	38.3	13.7
Aranyosmarót	65.9	13.4
Bélád	42.1	20.5
Néver	35.9	7.0
Szelepcsény	24.4	6.0

Vajjon békében hol mutatott 10 év alatt a magyarosodás olyan nagy százalékszerű emelkedést, mint most visszaesést jelez, az más dolgot keretében lenne kifejtendő.

¹⁹⁾ Hóman-Szekfü Magyar Történet V. köt. 95. lap.

Fontos esemény volt magyar kisebbségi életünkben a tény, mellyel a csehszlovák kormány 1926. április 23-án a nyitrai járásból az aranyosmaróthihoz csatolta Ghymest, Kolont, Zsérét. Más változásokkal ugyanekkor a nyitrai járás 25%-nyi magyar arányszáma 19.21%-ra csökkent; ezzel a 20%-on aluli arányszám folytán megszűnt a magyar nyelvnek közig. hatóság és bíróságok előtt való használati joga.

De ne csak a viszonyokban és másokban keressük a hibát, hanem magunkat se hagyjuk ki, ha rászolgálunk. Az 1848 esztendő nagy változásokat hozott; a löbbi között ekkor mondta ki a törvényhozás az „ösiség” ellörlését. Nagy Lajos király 1351. dec 11-én kelt dekretuma szerint nemesi birtok — külön királyi jóváhagyás nélkül — el nem idegeníthető, az nem egyesé, hanem az egész családé. Azt okvellen a maradékra kellett hagyni s ha a családnak magvaszakadt, visszaháramlott a jószág a koronára. Ez a rendszer az ösiség.

A március 15-ét ünneplő zászlók azonban sokfelé gyászlobogót jelentettek a régi kuriákra. Megindult a birtokoknak eladása, meglazult különösen a magyar középosztályban a föld iránt való szeretet. A falvak hajdani kőházai, melyhez nemcsak vér és siralom, hanem vagyon alap, függellenség a régmúlt tisztelete fűződött, kezdtek megüresedni. A kisbirtokos osztály felett kiesett egy kapocs, egy barát, egy tanácsadó, mely vezette azt jószágos és válságos időkben. Cifranymoruságu állások városba szippantották a régi oroszánoknak küzdelemben fáradt sarjait. Aki el nem adta az ősi rögöt, legalább is bérlő után rohant, hogy végül nyakátszegje az életnek valamely fordulátán.

A boruló égbolt alatt hangzik a költő éneke,

*Te, aki hős karoddal
Meg tudtad szerzeni
Utóbb ezer csaták közt
Mindig megvédeni
Te nem tudnád mivelti
Megáldott földedet?*

Választ a felelős kormánynak kellett volna adnia, ámde semmi se történt, hogy megállítsa a lavinát. Okok vizsgálata, segítőkész nyújtása, kívándorlók szekereinek szabadforgalmu földre irányítása helyett, kicsinyes, de meddő politikai vitákban fecsérelődött el a drága idő. Országos botrányokkal járó képviseléválasztások szembeállították a barátot a baráttal; példája ennek az 1895 ben Nyitrai Lalkóczy Imre és Zichy János gróf között lezajlott képviseléválasztás. Tarnóczy Gusztáv választási elnököt felkereste a Correspondance de Hongrie tudósítója, aki előtt az elnök odanyilatkozott, hogy: „Győzelmünket a szabadelvű eszmékben rejlő meggyőző igéken kívül még Istennek is köszönjük.”²⁰⁾ Hát ezt bizony úgy ekkor, mint más alkalommal kevesen hitték el. A vármegyei állások betöltése sok szóbeszédre adott alkalmat s — mint Szüllő Géza írta Zichy Nándor gróf politikájának méltatásában²¹⁾ — nemzetiségi vidéken az ott fellámadt intelligencia egy „a külföldről táplált” tévedésbe esett bele. Azt hitte, hogy azért nem lehet alispán, főszolgabíró, mert más nemzetiségű. Ennek azonban egyéb okai voltak; magyar tehetségek közül éppenúgy elegendő színtelenség a kasztrrendszer hátrányait, a közérdek kárára! Politikai fegyverekkel elővigyázatlanul hadonászva önmagunkat sebezünk meg.

Érdekes tanulmány lesz — ha telekkönyvekből összeállítjuk — az 1848. óta végbement birtokforgalom. A magyar történelem későn ugyan, de felelőssé tesz mindenkit bármi kis rögért, melyet meggondolatlanul eladott.

Tragédiánkhoz tartozik, hogy aristokratikus bélyeget sütnék homlokunkra, holott demokratikusak voltunk. A XVII. század óta ezrével osztják ki a nemesi címerleveleket, az armálisokat. Az új nemesek tömegével annyian vonulnak az alkotmány sáncaiba, aminek Európában akkor párja nincsen. Nem külső máz, csalogó jelszó a fontos, hanem a belső lényeg. Méltán emeli ki tehát

²⁰⁾ Tarnóczy G. védekező röpirata 19. lap.

²¹⁾ Prágai Magyar Hirlap 1929. évi nov. 10.

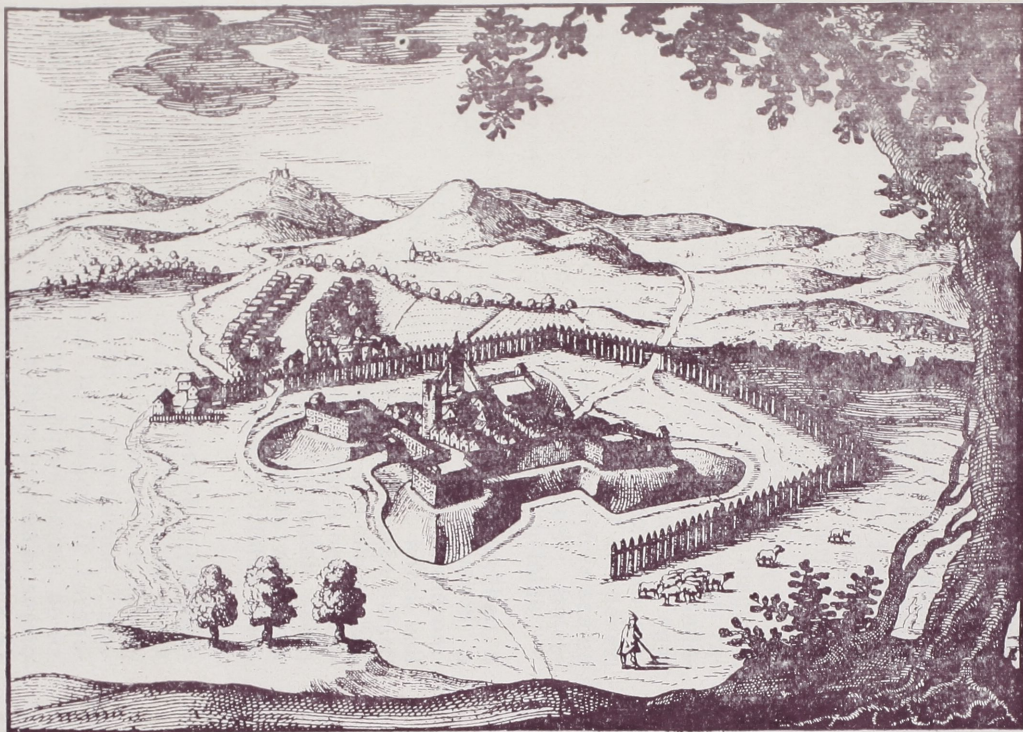
Szekfü Gyula, hogy pl. a francia demokrácia sokkal kevesebb embernek adott politikai jogokat, mint a magyar rendi alkotmány. Nálunk tizenegy milliónyi lakos nevében 136000 nemes választja az alsóház tagjait, Franciaország demokrata kamarájába harminc milliónyi lakosból csak 94000 választ 1830. előtt. A kettő közül melyik volt valószínűleg demokratikusabb, arra könnyű a felelet. Tekintet nélkül anyanyelvére, magyar nemes lesz az, aki érdemeit szerez.

Jól volt ez így. Barátokat kell szereznünk, mert rokon nélkül állunk Európa közepén. Nincsen senkink, mint az anyaföldben őseink porladó teste, odafent az égben felröppent lelke. Kevesen vagyunk, mit hoz a jövő, ki tudná megmondani? Észt és Lettország néhány falujában élnek rokonaink a livek. Valaha államalkotó nép, ma talán mindössze három ezren maradtak, de ragaszkodnak kulturájukhoz. Nincsen pénzük nyomtatott újságra, géppel készítik azt; meghatva szorítottam küldöttségükkel kezét Helsinkiben. A mi szívünkben is ott él kulturánk rajongó szeretete, hozunk érte áldozatot akár egyedül, mint viharban küzdő gályán az utolsó hajós!

A verebélyi érseki nemesi szék.

Verebélyen az országút mellett áll egy emeletes épület, az érseki nemesi szék egykori háza. Az intézmény lényege ma már nem ismeretes általánosan. Bizonyos, hogy a magyar nyelvnek és szellemnek hathatós oszlopa volt. Akit az ügy bővebben érdekel, összefoglaló adatokat talál Oszai Józsefnek „Az egyház vagy praediális nemesek és birtokuk” című tanulmányában.¹⁾ Ennek nyomán haladva ismerteljük.

¹⁾ Közölve a Magyar Sion 1886. és 1887. évi folyamában.

A verebéli vár 1665-ben.

Az esztergomi érseknek, a zágrábi érseknek, mint topuszkai apátnak, a szentmártoni főapátnak, a győri püspöknek és a győri székeskáptalannak 1848-ig olyan kiváltságuk volt, hogy birtokaikból érdemes férfiakként telkeket adományozhattak s ezzel őket nemeseiké avathatták. Ilyen nemesség különbözik a királyi nemességtől; az intézmény gyökere Szent István királyig nyúlik vissza. A szervezés úgy történt, hogy főpapjaink terjedelmes egyházi birtokaik egy részét telkekre, kuriákra darabolva, ezeknek örökös birtokáért harcrakész embereket fogadtak fel, kik kötelezték magukat, hogy a főpap parancsára mindenkor fegyvert ragadnak. A pogány lázadások veszedelme indokoltá tette a védekezés ilyen szervezetét. Az egyházaknak katonai telepeiben pedig az első magyar király erős csapatokat nyert saját seregéhez. Az esztergomi érsek nemeseinek tekintélyes száma bizonyos önkormányzati formát igényelt; ennek folytán négy „nemesi szék” alakult ki belőlük.

A verebéli nemesi szék Barsmegyében, a szentgyörgyi szék Nógrád és Hontmegyében, a vajkai szék Pozsony, az érsekléli pedig Komárommegyében működött. Saját tisztsíviselői karuk volt éppenúgy, mint a vármegyéknek, de főispán helyett „nádor” alatt állottak. Különben volt alispánjuk, szolgabírájuk stb. kik csak a kebelbeli nemességből kerülhettek ki. Közgyűléseket tartottak, külön pecsétet használtak, saját banderális zászlójuk alatt vonultak hadba. Legnagyobb közöltük a verebéli szék.

Oláh Miklós esztergomi érseknek egyik könyvében maradt róluk összeírás 1550–1554 évek tájáról. A kuriák száma akkor Néveren 6, Kiskéren 2, Cétényben 3 Pannon 1, Gyarmathon 2 Kiscétényben 5, Pogrányban 10, Gwgon 10, Tardoskedden 10. Barslédéc érseki birtok ugyan, de az összeírás világosan mondja, hogy praediális sessio nincsen benne. Praediális faluja az érseknek 45 volt, egytől-egyig magyar. Miután a kardot ezek forgatták, nem csodálkozhatunk azon a vérvesztésen és a vele járó térvesztésen se, melyet

vidékünkön elszenvedtünk. Az elhullott vér nyomán azonban érdem és jog maradt!

Megemlíljük nagyjában az egyházi nemesek jogait és kötelelességeit. Előnevet ezen a címen nem szereztek, nemesi címért se nyertek. Ellenben Zsigmond király 1498. évi privilegiuma szerint²⁾ adómentesek. Katonai beszállásolás alól mentesek. A verebélyi szék pecséljét a nálam lévő iratokból ismerem. Így 1612–1613. években a pecsét hosszukás alakú, közepén pásztorbotos püspök; baloldalon olvashatlan felirat, a ragasztó pecsét színe zöld. 1642-ben már köralakú, felirata Sigillum Praed Sedis Verebel közepén püspök jobbáiban pásztorbotot tart, baljával pajzsra támaszkodik, melyben a Forgáchok cimere látható. Mivel Forgách Ferenc 1607–1615 között volt esztergomi érsek, az újabb pecsét 1614-ből származik. A XVII. század végén a szentgyörgyi szék egyesült a verebélyivel, pecséljük ekkor Sigillum Nobilium Praedialium de Verebél et Sanct Georgio.

1751-ben a néveri kastély urát Tolnay János bárót iktatják nagy ünnepélyességgel az egyesült két szék nádori tisztségébe.³⁾ Néver jómódu fészkük, mert Cseke puszta hozzájuk tartozott. 1612-ben mondja egyik jegyzőkönyvük, hogy Horvát Gáspár szolgabíró „a pogányok miatt elveszett”. Miként és hol vágta le a török, annak nyoma nincsen; özvegye és gyermekei megsiralták, az utódok elfeledték. Ilyen az ember hétköznapi sorsa.

Mi lett a vége az egyházi nemesi intézménynek? A rendi világot eltörlő 1848. március 15-e megkondította felette a gyászharangot, majd pedig az 1855. évi februári pátiens végleg eldöntötte sorsát. Kimondja, hogy az esztergomi érseket stb. azelőtt megillető háramlási jog — melynek alapján a magvaszakadt egyházi nemesi birtok reá szállott vissza — megszűntnek tekintendő. Ebből folyólag intézkedett az egyháznemesi ingatlanokkal egybekötött szolgálatok megváltásáról.

Tárgyunktól eltérve ugyan, de megemlíljük,

²⁾ Eszterg. érsek világi lev. 10 R.

³⁾ Ugyanott 23 R.

hogy Verebély a törökvilágban fontos erősséggé alakult. Várát 1624-ben kezdték felépíteni a török minden akadékoskodása dacára.⁴⁾ Kapitánya 1649-ben Ladányi Miklós.

Az előkelő Verebélyi család a középkorban tűnik fel. Verebélyi Boldizsár fia György 1462-ben trencsénmegyei lieszkői birtokát kétszáz magyar aranyforintért eladja Kamenieci Miklósnak.⁵⁾

A régi élet.

Évszázadok kódén át szokatlan térbeli fogalmak tárulnak elénk. A várispánságok birtokai felülnő szétszórtságot mutatnak; elég, ha megemlítjük Béládot, mely 1265-ben a székesfehérvári vár tartozéka! Tapolcsánnak 1313-ban a Nyitra mellett levő Szent Márton ecciesia az anyaegyháza. Forster Gy. Korosról szóló munkájában téves magyarázatot fűz tartozékaihoz, holott Vágner J. kanonok könyvének 458 lapján közölt okmányból kilünik, hogy Sis seu Kis Tormos, Szent Márton egyházának fekvését mutatja. A kis templom ugyanazon szent tiszteletére emeltetett, mint a pannonhalmi apátság. A bencések még a térítés idején kapcsolhatták hozzá Tapolcsányt. Sis nem azonos Sissóval.

Csekély népsűrűség mellett lakott helyek hol ideiglenesen, hol végleg gyakran válnak üressé; Szalakuszt 1275-ben mint üreset és elhagyottat adományozza el IV. László király. Béládon 1268-ban csak egy várszolga lakik, 1293-ban lakatlan Hizér és Vezekény. Ahol aránylag sokan vannak, ott a megélhetés nehézsége a fölösleget más helyre

⁴⁾ Némethy L. Emléklapok Esztergom múltjából 239. lap.

⁵⁾ Okmány nálam.

viszi. Így költözik el nagyobb számu jobbágyság 1413-ban Elefántról Újtatára.¹⁾

A középkorban fontos szerepe van a nagybirtoknak. A sziklavár magja az uradalomnak; akkori viszonyok között a központi hatalom intézkedései lassan mozoghattak még úgy is, ha semmi akadály nem került útjukba. A vár védelmezi az országot, de saját vidékének életét, vagyonát nemkülönben. Odahordják a gabonát, onnan osztják a jobbágyoknak a gazdasági utasításokat. Az udvarban nevelődik a nemesi ifjuság; szerelem-házasság szövődik, mely kapcsolatba hoz messze lakó családokat. Törődnek a templommal, pappal, plebániái iskolával.

A várnagy, várkapitány, udvarbiró, kasznár, tiszttartó, sáfár és sok egyéb hasonló alkalmazás, elhelyezkedést ad a középosztálynak. Természetes, hogy az uradalom gazdájának vagyoni ereje, szive, tevékenysége nagy befolyással van az egész gépezet mozgására, de a tiszteké hasonlóképp fontos. Lypownoki Gáspár 1487-ben Baralkóczon lévő zálogos birtokát lekötí Fygedi Péter ghymesi várnagynak.^{1a)} Ez a Baratkócz később Szalakusz utcája, majd egészen a községbe olvad. A várnagy hivatali dolgain kívül saját családjának vagyoni ügyeit se hanyagolja el. Az erdőket települők vágják, irtványok képződnek, dombokon kidobják a gázt, a harasztot, hogy szőlőt tegyenek a helyébe. Ennek a neve viszont. „nyírtvány“. Így mondja az okmány 1355-ben Kolon körül.²⁾

A szőlőtermelés nálunk ősrégi múltú; Géza király 1075-ben tizenhat szőlőt ad Pogrányban a gar. sz. benedeki apátságnak. Ehhez kádárok keltenek, fejlődik a faipar; a hordók abroncsai szintén fából vannak hosszú ideig. A szekerek nagyfőntosságuk; Taszáron ugyanekkor tíz házban laknak a kocsigyártók, Kovácsinak neve mutatja, hogy mi az alapmestersége, bár mindenféle dolgot végeznek a lakói. Ludányban gyümölcsös áll,

¹⁾ Századok 1935. évf. 403

^{1a)} Eredeti okmány nálam.

²⁾ Anjoukori okmt. VII—23. lap.

mint a kertészetnek XI. századból való emléke. Végtelen legelőkön marha legel, szántásra csak annyi kerül, hogy elláthassa a lakosságot. A termés elszállítása nagy nehézségbe ütközik. Ma alig érthető meg hogy 1248-ban Nyitra mellett a csejthei nemeseknek van földje, a Mocsonok felé vezető útnál a ludányiaknak erdeje.³⁾

A méhészkedés sikere nem a szaktudás, hanem a véletlen esélyeinek van kitéve. Lodomér érsek 1285. évi oklevele szerint a nyitrai egyház világító anyagokban szegény, így akkor gyengémézelés lehetett. Nem volt tehát viasz. Kisszelezsény 1633-ban évente két messzely mézet ad török földesurának, Maróth 40-et, Ebedec 10 pintet. Kertekben, szőlőkben, állanak a kasok. Evlia Cselebi török utazó — aki 1663-ban Nyitra bevételénél jelen volt — azt írja, hogy Léva táján a Garam völgyében egykor sok rizs termelt. Ha ez igaz, akkor török próbálkozásról van szó.

Mezőgazdasági évzárás kedvelt ünnepe a szüret. Buját-baját feledni szőlőhegyre járt a vidék, míg a Lédeczen 1895-ben hivatalosan megállapított filoxera⁴⁾ gyökerét nem vágta ennek a szép termelési ágának. Lédec sokat beszélhetne arról, ami elmúlt. Vig szüretetek alatt felcsendült munkásaik dala:

*Érik már a fekete szőlő,
Ne menj arra kis angyalom, elfog a kerülő!
Nem félek, nem félek, nem bánt engem senki,
Csak a régi kedves kis angyalom ne szeresse senki!*

A kormos cigánybanda hivatalanul is pontosan megjelent, eljötték lálogatóba a maróthi urak; vig dal és kacaj repült az erdő alatt, a völgy felett. Így számol be róla a Barsmegyei Hírlap 1883-ban: A lédeczi szüret október 22-én és 23-án ősi módon tartatott meg mozsárdurrogás, cigányzene mellett. Sült a cigánypecsenye, főlt a gulyás, csurgolt bőven az óbor Sümegh Jánosnál, Kon-

³⁾ Vurum Episc. Nitr. 199. lap.

⁴⁾ Barsi Ellenőr 1895. évi 25. sz.

koly Gyulánál, Conlegner Józsefnél. Ott volt Odescalchy Arthur herceg, Thaly Kálmán. — Ma megfogyaokoztak a szőlők, a szüret pedig nem október végén van, hanem sokkal korábban s így bizony a bor rossz évjáratban nem olyan édes, mint valaha. Velem is megesett, hogy egyik alföldi vendégem azt kérdezte a korán szűrött italra: Kedves öcsém ti karóból, vagy szőlőből préselitek-e borotokat?

Talajunk kötött; míg az alföldön tövisborona járja a legujabb időkig, nálunk Ivánkay Zsuzsanna 1582. évi hagyatéki inventáriumában már megjelenik a vasborona.⁵⁾

Eleink a marhát nemcsak nevelték, de kereskedtek vele. Akkor ilyen foglalkozáshoz pénz és ész, de bátorság is kellett. Jeles tőzsér volt Gimesi Zámbo Ambrus uram, aki a török világ minden veszedelmei között sikeresen sáfárkodott jó marháival. Tudjuk, hogy 1558-ban a bécsi vásáron egyszerre 91 ökröt adott el, még pedig párját 22 forinton.⁶⁾ A juhok természetesen legelnek amíg lehet, de szalmára egyéb szükség lévén, télre fiatal tölgyfagalyakat szárítanak részükre.⁷⁾ Verebély várának 1665. évi rajzán rövidszőrű birkák vannak, pásztoruk térdigérő ködmönt, tollas kalapot hord.

Régi gazda megélt a jég hátán is, elbánt a törökkel, tartotta a kurucot, fizetett a labancnak, élete verejtékes munka. állandó munka. Új növények iránt nem mindig volt bizalma; a kukorica csak a XVIII. század második felében jelenik meg vidékünkön, de az egyházi tized alól kellett mentesíteni, hogy az öregek jobban megkedveljék.⁸⁾

A közutak gondozatlanok, akár széles, akár keskeny az mindegy. Szalakusz és Darázsi körül

⁵⁾ Közgy. jkv. Nyitiravárm. lev. 716 lap.

⁶⁾ Takáts S. Szegény magyarok 146. lap.

⁷⁾ A lédeciek a XVIII. században cumulos frondium quercinarum ad usus ovium praeparatarum succenderint. — Eszt. érsek vil. lev. N. 31.

⁸⁾ Gerendás E. A gar. szentbenedeki birtokkerület stb. 117. lap.

1678-ban szélesítik az útban álló fák és cserjék kivágásával.⁹⁾ Amúgy sem lett volna célszerű nagyon jókarban tartani őket, mert ezzel elősegítenék a török gyors rajtacsapásait. A szkicói és kovarci átjáró szorosokat 1676-ban egészen bevágatja Nyitra megye, utasok részére csupán az Elefánt felé vezető marad meg propter metum Turcarum.¹⁰⁾ A baj ott van, hogy a törökre mindent rá nem foghatunk és — mint a koloni meredek part mutatja — a közigazgatásnak nem jutott eszébe a nehéz helyzeteken segíteni.

A lakások berendezését természetesen a tulajdonos módja szabja meg. Ingóságaitak ládákban, szekrényekben tartják, honnan alig hiányozhatik a szövésre szánt fonál. Ügyes lakácsok voltak a velsiciek, de azután kihasználták tudományukat a török urak. 1634. szept. 7-én felvett jegyzőkönyv mondja, hogy évente száz sing vásznat küldtek gazdájuknak Tatár Ibrahimnak Esztergomba. Mindig fontos cikk a szövőfonál, illet rabolnak a támadók 1436-ban Kovácsiban. Jómódu ember külföldi szöveteket használ, Bécsből hozat illyent a nyitrai püspök, de azt Csák Máté lefoglaltatja.¹¹⁾ A zobori apátság festett ládában őrizi okmányait.

Zittai Péter königsali apát — 1305-1337 évek között — megjegyzi, hogy a magyarok rövid mentét hordanak, arcukat szalonnával kenik. Ez tehát a napégetés ellen ma használt olajozás őse.

Ivánkay Zsuzsanna 1582. évi végrendeletében egy asztal, egy emberre való támasztószék, egy gyermekágy, egy kis ónkanál, két ónpalack, egy ezüst villa és kés a nevezetesebb holmik. Ugyanazon időben Maróthy Pál házában Nyitra egy kristály üveget, két réz gyermekágy, egy ón mosdót korsóval, egy kis óncsészét, két ón tálat, két superlátos nyoszolyát találunk.¹²⁾

Suránkán 1642. jun. 12-én Bossányi Boldizsárné Lauzer Zsuzsanna asszony hagyatékát írják össze.

⁹⁾ Közgy. jkv. 483. lap.

¹⁰⁾ Ugyanott 333. lap.

¹¹⁾ 1318. évi kiközösítő levélben.

¹²⁾ Várm. közgy. jkv. 1583. évi 718. lap.

A falon lóg férjének és fiának arcképe, német és magyar könyvek gondoskodnak a falusi magányban való szórakozásról. Nem hiányzik az almárium, telve patika szerszámokkal.¹³⁾

Nemzetiségi villongást hiába keresünk a láda fiában penészedő iratok között, illet nem találunk. Ellenben 1739. márc. 12-én Özv. Tausz Pálné, másodszor férjezett Cigány Ádámné szlováknyelvű végrendeletben parancsolja, hogy állásához mértten cimerek alatt temessék a suránkai templomba.¹⁴⁾ Így domborodik ki a magyar nemesség összefoglaló ereje. Vajda András kuruc huszárkapitány Na šable! vezényszóval vezeli rohamra nyílramegyei huszárait Pro Patria et Libertate, a köznépajkán szól a nőtá:

*Hej Rákóczi, Rákóczi
Pod'me zas na nemci
A ty Rákócička
Sedaj na konička!*

Nagyszelezsényi házamban halt meg Rutkay István 1848. évi honvédalezredes. Katonáinak jegyzékét megtaláltam a padláson; Jano Prazsenka, Martin Mlinárčsik, Jano Krcsmárik stb. szerepel ottan, közöttük szerényen húzódik meg a Gyuro Turtsányi. Ezek hullottak el körülötte a Szűz Máriás lobogó alatt a véres harctereken.

Mindenki tudja, hogy a pálosrend magyar rend volt s ennek tagja Mácsay Sándor 1718-ban szlováknyelven adja ki Nyitrán prédikációit.¹⁵⁾

Ezeréves keveredés-kavarodás után nem olyan egyszerű azt eldönteni, hogy kicsoda magyar és ki nem magyar? Egyik tudósunk¹⁶⁾ vitába keveredve Iványi Bélával ezt írja: Akár Ivánka, Ivanóc, akár Iványi — mind egyre megy. Ez is, az is szláv Ivan származéka! Hát annyiban csakugyan

¹³⁾ Ocskay levéltár.

¹⁴⁾ Petrikovics levéltár Nagytapolcsányban.

¹⁵⁾ Paul J. Schaffarik, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur 391. lap.

¹⁶⁾ Skultéty József, A volt Felsőmagyarországról 9. lap.

mindegy, hogy ez is, az is őslakos. A dolog azonban mégis kettő; a Forgáchok őse Ivanka comes de genere Hunt Paznan, az Apponyiaké pedig Ivanka de genere Pécz; viszont más Ivánkák valóban szlávokhoz tartoznak. Olyan a helyzet, mint a lédeci emberé a kuruc világban, akit hazamenet kétszer elvertek, mert tévedésből kurucot labancnak, a labancot kurucnak nézve megfordítva mondotta be politikai pártállását, mint kellett volna. Mikor Néveren harmadszor kérdezi egy fegyveres csoport: Mi vagy te kuruc-e vagy labanc? Megkinzott bátyánk fületővét vakarva sóhajta: Azt most már mondják meg kendtek, mert bizony Isten nekem csak egy fenekem van s az mindig megadja az árát, ha rosszul trafálom el az igazságot!

Emberi sorsunk változékonyságára gondolva eszünkbe jutnak Ölvedi László költeményének sorai:

*Ghymes felől, kék hegyek felől
száll, száll a csönd halk barna szárnyon
Öreg falak fölött suhan,
a holdsütésben ott virágzik
eziüstösön az ős hétszilvafákon.*

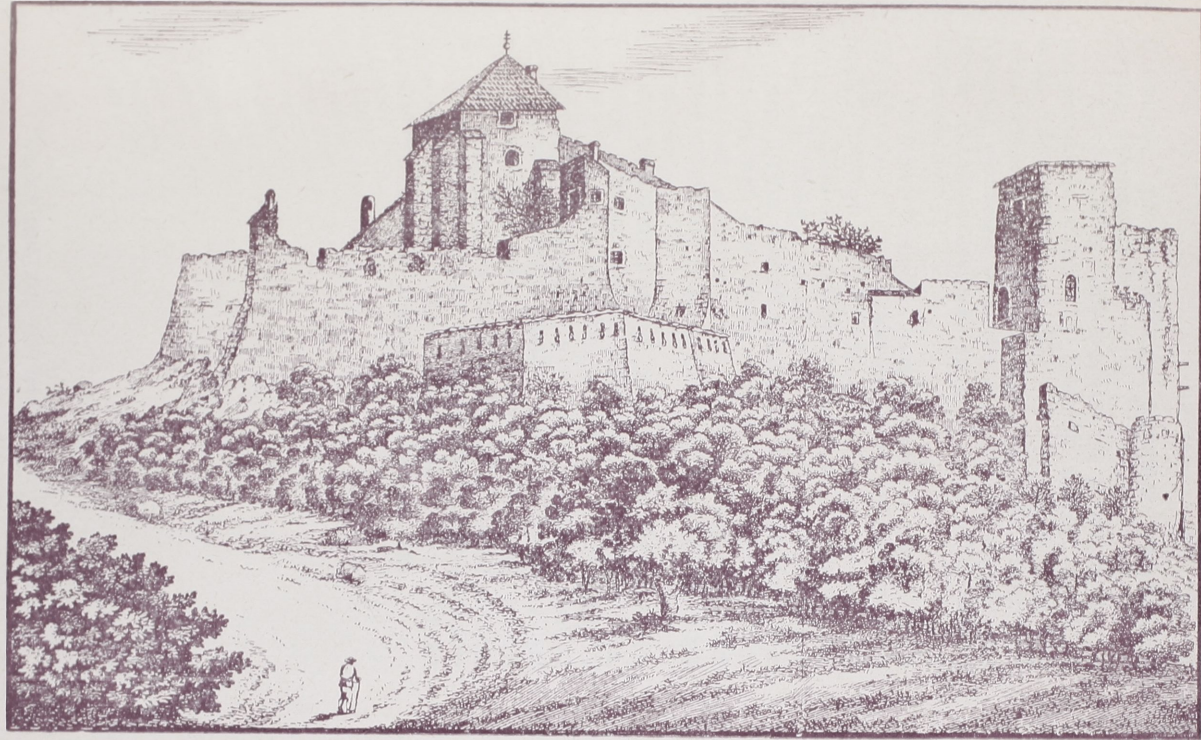
*Zokog a csönd, elveszett rögök
fájdalma sir a lombok alatt.
Kint zeng az aratók dala
s én holt emlékek udvarából
köszöntöm a régi tünt nyarat!*

Ghymes vára.

A vitézségnek tiszteletreméltó emléke tapad mohos sziklákra épült köveihez. Mikor 1241-ben a muhi pusztán a tatárok hada eget elsötétítően szórta a magyar seregre nyilait, diadalát a király megölésével akarta betetőzni. A halálrakész vitézek elszántságán azonban megtört a pogányok akarata; IV. Béla király közelében ott állottak a Forgáchok ősei, Ivanka fia András ispán és fivére Tamás, kinek kezében halált osztóan forgott a harci kard. Midőn már minden veszve látszott, András ispán saját fürgé lovát adta a királynak, ki azonszélvésztként száguldott el a veszély helyéről, míg ő maga gyalog vágta a tatár koponyáikat. A rémes küzdelemben Tamás elesett, de András megmenekülve még sokáig szolgálhatta hazáját.

Az uralkodó önfeláldozó hívének adta Ghymes egyik részét, ahol András 1245-ben felépítette az erős falakkal büszkélkedő várat. Alig száradt meg kövein a vakolat, már próbát kellett tennie ellenálló erejéről; 1271-ben a csehek elfoglalták Nyitrát, de Ghymes alól eredménytelenül kellett távozniuk. Majd Csák Máté furakodott bele, de 1312-ben fordult a kocka, ekkor királyi hadak kiverték a nem kedves lakókat s királyi zászló lengett annak tornyain 1386 ig. Ezen év február 7.-én Mária királyné hive Forgách Balázs pohárnokmester a hevesvérű II. Károly királlyal összeütközésbe jutva, azt halálosan megsebesítette. Forgách a királyné kegyéből visszanyeri ősei várát, hova a nyitrai káptalan 1386. július 1.-én beiktatja. Maga Balázs nem sokáig örülhetett az adománynak, mert királynéja védelmében ellenfelei megölték, fejét pedig szamaras taligán hordozták végig Nápoly utcáin.

A török világban már inkább csak magtár, mint valódi erősség. A jóval erősebb Nyitra 1663-ban kardcsapás nélkül jut a pogány kezébe, Ghymes a hír szerint hasonló sorsra jut, de bizonyos, hogy 1671-ben a muzulmán harcosok megrohanják és

Ghymes vára a XIX. század elején.

Szobonya János várnagy ügyetlen védekezése folytán elfoglalják.¹⁾

Fénykorát a középkorban éli a vár, mikor a tulajdonosok szintén a bástyák között laktak. A vizet cisternába gyűjtötte az őrség s már egy 1295 ben kelt okmány három vízgyűjtőt említ, melyekből egyiknek a helye még ma is szemünkbe tűnik. Hadifelszerelését az 1647. febr. 20-án felvett leltár mutatja:

A feketebástyán forgótarack 1, kapu felett seregbontó 1, öreg szakállas 3, az új bástyán öreg tarack 2, forgó tarack 1, kisebb tarack 1, kerekeken álló vas tarack 1, a torony alatt való házban vas tarack 16, öreg szakállas jó agyakkal 62, puska 12, régi forma polhak puska 2, vasas dárda 1 stb. A külön két vas veder van. Amit kút néven említenek az cisterna volt, mely Mednyánszkynek később közlendő feljegyzése szerint „mindig tiszta vízzel teli”.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején Forgách Simon kuruc tábornok a vár gazdája, kitől a kincstár elkobozza. Forgách Pál püspök visszaváltja, megkezdte a vár restaurálását, melyet régi fényébe emelt. Amint katonáskodók helyett papok lettek a vár urai, megfogalykoztak az öldöklő fegyverek s megszorodtak a kápolnák. A család történetében összegyűjtött adatok igazolják, hogy négy ilyenféle épület volt a Szent Ignác tiszteletére szentelt legnagyobb kápolnával.

¹⁾ Forgách csal. tört. 463. lap.

Ghymes várának leírása.

Mednyánszky Alajos báró 1821. évi kirándulása alkalmával így írja le:¹⁾

A vár nagyobb részint épen maradt befedve, egy hátulsó szegletet kivéve lakható állapotban vagyon. A kápolna majdnem egészen helyre állítatott és Loyola szt. Ignácnak, kit a vár patronusául választta, felszenteltetett. Ifj. Forgách Pál gróf azt rendelte, hogy a kápolna, mely ékességére nézve városi templomnak is beillenék, mindig jó állapotban tartandó s ott évenként Szt. Ignác napján minden kigondolható pompával búcsu ünneplése rendeltessék s a vár birtokosa tartozik az odaérkező papokat és búcsujárókat megvendégszolgálatra. Így is szokott történni.

A külső kapuja hajdan kétségkívül más formájú és erősségű volt, a felvonó hid mély árok által, melynek nyomai ma is találhatók, védelmezve az ellenség ellen.

Ezen belül vannak a strázsák és őrkatonák lakásai, melyeket kétfelül hagyván, beérkezünk a külső udvarba, hol az istállók és marha s szekér tartására alkalmas épületek a várat körülvevő falhoz ragasztatnak. Innen az emberi lakásokhoz, melyek az alsóvárat foglalják el, csak gyalogembernek van nyílva egy kis és keskeny ajtócskán a bemenetel. De ezt áttalálván egy irtóztató magasságú bolthajtás nyílik meg, melynek jobboldalán széles és mesterséges grádicsok a felső szobákba vezetnek.

Felérkezvén a grádics tetejére, mindjárt bejövünk a nagypalotába, hol könnyen 200—300 ember elférhet és egy nagy vendéglésnek kívántató minden készület található. Itt is, de főképen a néhány mellette lévő szobákban a képek, melyek a régi Forgáchokat többnyire páncélos öltözetben adják elő és a régi formájú székek és asztalok elég mulatságot szerezhetnek. Akinek pedig jó szeme

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény II. köt. 36 stb. lap.

vagyon, valahogy ne mulassza el az ablakból a nyílt térségre kinézni, mert számtalan helységek, hegyek, völgyek, erdők, folyók és mezők terülnek el előtte. Ha más nem, hát már csak ez a szemlélés is az idejövétel fáradságát bőven jutalmazza.

A templom közepén néhány grádits az alatta lévő sirboltba vezet, mely oly világos, mint valamely szoba és ahol egy alabastromból faragott szép kereszt az oltáron emlékeztet a méltó. Itt nyugsznak a vár és uradalom két utolsó birtokosai Forgách László és József grófok.

A templomból kimenvén az udvarban egy mély kősziklába faragott vizüregre akadunk, mely mindig tiszta vízzel teli; az ideérkező népnek, midőn Szt. Ignác napján számosan gyülekezik, a nagy hévségben igen jól szolgál.

Mikor pusztult el a vár? Fényes E. könyve 1837-ben azt írja, hogy csak egy várnagy lakik benne néhány hajdúval. Nem sokkal ezután leégett; 1860-ban ott járó kirándulók csak dűledező romot találtak.

A lapáttánc.

Rombadőlt várak bástyái között járva, eszünkbe jut a régi emberek lelkének aranyos derüje. A sziklavárak szokásaiból érdekes az úgynevezett „lapáttánc“. A várban első ízben megforduló vendég hátán, vagy lejjebb lévő testrészén négyet csaptak egy lapátszerű verőeszközzel. Ghymes restaurálása kapcsán léptette életbe ezt a mulatságot idb. Forgách Pál gróf püspök. A lapátverés a kapu alatt történt, hol a középkorban a testi büntetéseket osztották ki. Az így megtisztelt látogató a felavatás megtörténtét külön erre a célra szolgáló emlékkönyvben nyugtázta versben vagy prózában, tehetségéhez képest. A Forgách grófok gondosága megőrizte az emlékkönyvet, hol a bejegyzé-

sek sorát 1730. június havában nyitja meg Rotary Málvás szerzetes:

*Qui vult Arcem Ghymes ascendere
Debet prius perpendere
An possit lapatas sufferre
Et quidem „na zadné dvere“.*

Magyarra körülbelül így fordítható: Aki feljő Ghymes várba, vegye előbb azt is számba, elbirja-e a lapátot, ha veri a „hátsó ajtót“. Ebből is látjuk a kedélyes világot, mikor a nyelvek keveredésére senki se hederített. A felavató kapus derék szlovák legény, akiről így emlékezik az egyik kiporolt magyar: Dixi Slavonice, Petko mi amíce, nelo-patuj více!

Löwenstein herceg, Koháry és Khevenhüller grófok mellett hosszú latin verset vág ki Beöthy Mihály bihari alispán. A magyar nemesség demokratikus, rangkülönbség elenyészik, mert a nagy urak szegény csatlósai se maradtak ki a mulatságból. Felvették a lapátokat, ittak rá jó bort, sőt hálából verset írt, aki tudott ilyent faragni. Nagy derűtség támadt, mikor zsidó polgártársunkra került a sor. Természetes, hogy vele kivételt csináltak s négy helyett 15-öt vágtak rá. A nyugta szerint: Judaeus Martinus Gebák 15 plagas sustinuit in arce Ghymes 1768.

Azóla már csak por és hamu maradt a vig életnek viharvert tanyáján. Az elhagyott bástyák hulló kövei között magára maradtan nagyra nőtt hársfa ágait csendesen mozgatja az éjféli szellő:

*Megrázkódik a busult vén titán,
Régmúlt tavasznak tépi büszke láza
És uj rügy fakad egy korhadtt régi fán!*

Hrussó vára.

A letűnt regényes vitézi élet fehérlő csontváza gyanánt emelkedik fel a Kistapolcsány fölött húzódó erdők rengetegéből Hrussó várának omladéka. Tengerszin felett 498 méter magasságban körülbelül 3300 négyszelméter területen állottak épületei. Egyesek szerint még a X. században rakták le alapkövéit,¹⁾ igaz-e vagy sem, ez nem dönthető el. Eredetileg királyi vár, melybe a XIV. században Csák Máté teleköltött bele, mignem Ghymes visszavétele után innen is kiverlék a garázda kényűr csapatait. 1316-ban Ladislaus de Hrussról olvasunk,²⁾ akit Csák Máté elfogott, egy ujját levágta s csak 3000 márka váltságdíj ellenében bocsájtotta szabadon. Ez a László az Apponyi család tagja volt.³⁾ Várnagyai között fellűnik a Lévai Cseh család őse Vörös Beke 1327–1344-ig, majd Perényi Miklós 1351-ben. Zsigmond király 1397-ben Chetneki György főasztalnok mestertől Sáros várát elcseréli Hrussóért.⁴⁾

Ezen időben, míg a szikla ormán várőrző vitézek ültek éberen, lent a völgyben aranyászok vig dala zengett a végtelen erdőkön át. Lajos király Hrussó vára körzetében az aranymosás jogát 1347-ben Miklós mesternek, Kistapolcsányi Gyula ispán fiának adományozta.

1403. dec. 4-én Zsigmond király Hrussót Forgách Péter nyitrai főispánnak adta oly feltétellel, hogy Esztergom ostromára 300 lovaszt vezet.⁵⁾ Birtokába lépett-e az adományos a várnak, azt nem tudjuk, de bizonyos, hogy 1422-ben a király ugyancsak Forgáchot küldte az ellene lázadók kezén lévő Hrussó ostromára. Ez a hadmivelet akkor kemény dió volt s csak úgy vezetett eredményre, hogy főispánunk a falakkal szemben ellenvárat

¹⁾ Archeologiai Értesítő 1913–165. lap.

²⁾ Anjoukori okmt. I—399.

³⁾ A Pécz nemzetség Apponyi ágának oklevelei I. köt.

⁴⁾ Knauz Gar. sztbenedeki apáts. 193. lap.

⁵⁾ Forgách család tört. 674. lap.

épített s onnan vezette a támadást. Ezen csatában elesett a várbelielkből Kistapolcsányi János. Sokszor csalogott tehát körölte a vitézek fegyvere, szétdült tornyai fölött méltán idézhetjük:

*Nyújtózzatok ki görnyedt óriások
Emeljétek fel roskadt főtöket,
Mozduljatok ti rozszant kőkeresztek
Egy tünt világ nagy álmai felett!*

1424-től a Pelsöci Bebekek kezébe jut,⁶⁾ de azok gondatlansága és hanyagsága folytán több ízben a csehek kezébe jutott, majd Kistapolcsányi Kelemen és János veszik zálogba 1000 arany forintért. Kelemen idegen zsoldosokat fogad szolgálatába és azokkal a vidéket pusztítja.⁷⁾ A vár gazdái 1468-ban eladták az egész uradalmat 12000 arany forintért Zelcheni Pálnak, aki büszkén vonult be a rozsdás sarkakon forgó pántos várkapun. Egy csendes éjszakán azonban sötét alakok kúsztak fel a hegyoldalra, kiket élesre fent pallossal kezében a pénzéhes oligarcha Zerdahelyi Mihály vezetett rohamra. Az orvtámadás eredményes volt s mire a nap felbukkant a hegyek közül, Zerdahelyi Mihály nevezte magát az erőszak jogán Hrussó urának, Zelcheni Pál a váron felül életét is elvesztette, a támadók megölték.

Mátyás király 1476-ban lóra ültette kamarását Kis Tamást, aki rohanva vitte a bitorlónak a parancsot, hogy a Hrussóra vonatkozó okleveleket azonnal adja ki. Zerdahelyi tisztelettel ugyan, de óvatosan fogadta a királyi meghagyást és annak csak részben felelt meg. Ennek tetejébe a zivataros időkben az ubi bene ibi patria elvérc helyezkedve a várat huszita kézre akarta játszani. Mátyás király fegyveres erőt küldött a garázda úr letörésére, de vér kimélés végett pénzt is áldozott, hogy a várat kezébe vehesse. Mátyás a meghódolt sziklafészket kedvelt kamarásának Kis Tamásnak ado-

⁶⁾ Haiczl K. dr. A Kistapolcsányiak 31. lap és Turul 1929. évf. 40. lap.

⁷⁾ Knauz id. m. 40.

mányozta, kiről azonban hamarosan lehullott a lepel, mert a királyi udvar arany és ezüstneműinek tolvajlásán tettenérték. Az új várur középkori jogrend szerint megérett az akasztófára s bár a kötélről megszabadult, a várat elvesztette, melyet 1468-ban Lábballani Gergelynek adományozott Mátyás az igazságos.

1492-ben Bajnai Both János és Andrásé a vár, kik azt a Verebéli festvérnek adják el.⁸⁾ Majd 1502-ben Verebéli György Radnai Holly Pálra és Ákosházi Sárkány Ambrusra ruházza. 1504-ben nevezettek Hrussó várát összes tartozékaival eladják Zablati Salcer Lőrincnek, aki hatalmas vagyonáról a gar. szí. benedeki konvent előtt 1525. dec. 16-án végrendelkezett.⁹⁾ Hrussó várát még életében átadta egyik fiának Jeromosnak, aki 1526-ban meghalt. Özvegye Bucsáni Korláthkőy Borbála férjhez ment Wasserman Jánoshoz, ez pedig neje révén a vár birtokába akart jutni Ferdinand király 1529. ápr. 29-én felhívta Borbála asszonyt, hogy a várat Zablati Györgynek adja át. Ámde György nemsokára meghalt, Borbála így fiaival együtt helyén maradhatott.

A családtagok Hrussóy néven küzdenek és veszekednek szomszédaikkal. Hrussóy János 1535. ápr. 1-én Kistapolcsányi Tamás és György erős-ségét rohanja meg, ahol emberhalál esik. elvész György unokája Ferenc és Tamás testvére László. A főbenjáró ügy löbbféle fordulat után 1542-ben kerül ítéletre, Hrussóy Jánost hűtlenségben elmarasztallák, jószágaitól megfosztották, a birtokot, a Tapolcsányiak nyerik el. A Kistapolcsányi család azonban tulajdonkép csak az 1554. nov. 1-én kelt királyi adománylevél alapján ült Hrussó birtokába. Ez időtől fogva az övéké is maradt a családnak 1610-ben bekövetkezett kihaltáig.

II. Mátyás király 1616. jan. 16-án Hetési Pethe Lászlónak és neje Kapivári Kapy Annának adományozta Hrussót. Ennek leánya Anna Rákóczi

⁸⁾ Botka okltár LXXXIV.

⁹⁾ Bars hetilap 1922. évi 49—51. számában Haiczl K. dr. cikke.

Pálné lett; ezen az úton került Hrussó vára a Rákóczi ház kezébe.

A vár építkezését illetőleg megemlítjük, hogy őreglornya nem volt, csak őrtornya. Kút helyett cisterna látta el az őrséget vízzel, a falakon kívül lévő kert tette kellemesebbé a tartózkodást. Bars-megye levelesládája is menedéket nyert falai között, honnan Rákóczi László 1661-ben visszaadatta a vármegyének. Az épületet ő javíttatja, a kapu boltívére ekkor íratta nevét C. L. Rákóczi 1662. Nem hiányzott a kápolna sem.

A vár hadifelszerelése nagyon csekély. Azt mondja egy feljegyzés 1637-ből, hogy: „Az várbeli felsőbástyán állott egy rossz tarack. Az kapu mellett való kerekded bástyán egy kisebb vas tarack. Vagyon nagy és középszerű szakállos puska No 16. Ezeken kívül egy rossz törött szakállos.” Mindenféle értéktárgy és kincs ellenben bőségben akadt s ez okozta a vár pusztulását.

Rákóczi László leánya Erzsébet Erdődy gróffal kötött házasságot, kincseit 1697. táján biztonságba helyezendő a várban befalaztatta. A trencsényi csata után II. Rákóczi Ferenc üldözésére érkező pénzéhes labancok 1708. aug. 5-én megrohanták az egy kapustól, egy őrtől és öt hajdútól védett várat s nemcsak a kincses vasládát hurcolták el, hanem a falakat is összerontották. A vár két nap alatt úgy elpusztult, hogy a váraljai molnárné másnap már az erősség romjait ment megtekinteni.¹⁰⁾

Erről regél: Elpusztuló vár olt a kert felett, rajta borong homályos szomorún az őszi köd és emlékezel!

¹⁰⁾ Barsm. Hirlap 1882. 9. sz. Szkiczói cikke.

A fenyőkosztolányi torony.

A régi világot az idők bizonytalansága jellemezte. Emberlakta vidéken is könnyen jöhetett valami támadás, annál inkább erdők mélyén, távol a forgalomtól. Óriási vadászterületek közepén se térhellek a hatalmas urak nyugodtan pihenésre, azért kis várat emeltek. Sokan a fenyőkosztolányi határban álló tornyot ilyen alkotásnak tartják. Kié volt, mikor használták, annak eddig nyoma nincs. A fenyőkosztolányi székelő örök kémlelték-e innen a vidéket? Talán! Bajnokai már régen nyugovóra tértek, ma csak a pusztuló épület mulat régi dicsőségére.

A tornyot szakszerűleg megvizsgálta és leírta Soós Elemér a következőképpen: Ennek a toronynak már csak a keleti fala van meg. Négy emeletes volt. Földszinti vastagsága 270 cm, minden emelet négy-négy méter magas, az emeleleken fokozatosan 10–10 cm. párkányt hagytak, melyeken a padlógerendák nyugodtak. A torony bejárata az első emeleten volt. (Felhúzható létrán közlekedtek). Ajtómagasság 150 cm. szélessége 50 cm. volt. Ugyanoly építésű mint Hrussó legrégebbi része.

Határa inkább köszénbányája révén lett szert nevezetességre, mely azonban most üzemén kívül áll. A bánya megnyitója Zablati Hrussó János 1537-ben.¹⁾ A Victoria köszénbánya részvénytársaság szakszerűen művelni kezdte s az ebedeci határban lévő tárnákkal együtt 1895-ben vízmentesítette; az új időkkel azonban a vállalat megbirkózni nem tudott.

¹⁾ Botka oktár CXXVII.

Appony vára.

Appony falu oklevelesen 1268-ban fordul elő villa Appon néven. A mult titka, hogy várát mikor építették; okmányaink 1389-ben újból említik, mikor Zsigmond király hosszabb ideig tartózkodott benne. 1392. márc. 26-án ugyancsak Zsigmond elcseréli Appony várát Cseklészi Miklós leányaival, ezek között Eöri Péternével. 1395. ápr. 21-én a zabori konvent tudalja, hogy a három Cseklészi leány férjei az ujonnan szerzett váron osztályra léptek. Ewry Péter 1396. május 21-én vásárjogot eszközöl ki Appony részére. A pécsi káptalan 1411. nov. 23-án kelt kiadványa írja Ewry Pétert és Tamást először Apponyi néven.¹⁾ Így lett Ewry Péter az Apponyiak ősapja.

A vár a huszita dúlásoknak áldozatul esett ugyan, de urai később felépítették. Ezután a szomszédos oligarchák támadták. Így 1514-ben Ludányi Rafael és Jabloniczai Cseh János neje Anna fegyveres kézzel megrohanta Apponyi Péter várát, honnan sok oklevelet, 200 aranyforintot, valamint ezüstneműt raboltak el, melynek értékét a panaszos tízezer aranyforintra becsülte.²⁾ A tárgyakat a ludányi várban a vizsgálat folyamán megtalálták más idegen dolgokkal együtt. A nagyon magasra becsült értéket azonban 400 aranyra szállították le.

A törökvilág bizonytalanságai között gyakran menekült falai közé a lakosság. Itt halt meg, mint menekült 1645. júl. 14-én Bethlen Gábor híve Balogh Ferenc, aki katolikus hitre való áttérése miatt sok kínzást szenvedett. Az erősség II. Rákóczi Ferenc harcinak idején végleg rombadőlt.

Az Apponyi nemzetség kimagasló tagja, a magyar nemzet nagy fia Apponyi Albert gróf az egész művelt világon tiszteletet szerzett a magyar névnek.

¹⁾ Szerémi-Ernyei, Majthényiak stb. 30.

²⁾ Ugyanott 400. lap.

Feketevár. Čierny hrad.^v

A zlatnói erdőségekben, messze emberlaktá tanyáktól 572 méter tengerszín feletti magasságban egy jóformán teljesen elpusztult erősség nyomait találjuk. A Forgáchoknál Ghymesen lévő régebbi feljegyzés megemlíti, hogy ezen a magaslaton igen vastag, durva készítményű bollozott iv áll, kerekded alaku földsáncsal körülvéve. Neve Feketevár; építését némelyek az avaroknak tulajdonítják. Ugyanerről Hunfalvy „Magyarország és Erdély” című 1860-ban kiadott művében beszél. Régi várkaput említ, mely az ugynevezett avarkapu vagy fekelevár.

Az erősségnek helyszínén való megtekintéséből megállapítható, hogy a várat körülvevő földsánc bizonyára őskori földvár. A Zobor-Zsibrica-Nagytribecsen át vonuló erődítések egyik láncszemének látszik. Kitünő fekvése későbbi időben se vesztette jelentőségét, azért a földvár belsejében kőtornyot és bástyákat emeltek. A torony falának vastagsága két métert meghalad, de a maradvány se nem várkapu, se nem bollozott iv Ehhez csupán azért hasonlít, mert a fal alsórészén egy nyílás idővel tágabbra szakadozott. Az erősség egy felmérés szerint mindössze 16 öl hosszú.¹⁾

Kik huzták fel benne a kőfalakat, nem tudjuk. Kétségtelenül sölétszínű köveiről nevezték el Feketevárnak. A zlatnói aranymosás emléke fűződik hozzá: 1516-ban Forgách Miklós írtan arany és ezüstbányák művelésére eszközöl ki királyi engedélyt.²⁾

¹⁾ Barsi ellenőr 1891 – 30. sz.

²⁾ Forgách cs. tört. 231. lap.

A kastélyok.

KISTAPOLCSÁNY. Bizonyos, hogy első ízben a Kistapolcsányi család épített itten egy védhető kőházat; talán a XIV. század végén. Lebontott régi templomának gófikus formája is erre az időre vall.¹⁾ Mátyás király 1458. febr. 28-án megparancsolja Tapolcsányi Lászlónak, hogy a Sárly Mártontól elrabolt holmikat adja vissza, a kistapolcsányi kastélyt pedig azonnal rombolja le.²⁾ Eleinte udvara közepén őrtornya volt, melyet azután bástyákkal erősítve folyóvízzel táplált sáncárokka-
l vettek körül. Hrussó urai 1535-ben megtámadták, felgyújtották; várnagya 1590-ben Kisjeszeni Jeszenszky Imre.³⁾ Az 1559 évi 29. tc. elrendelte az erőd lerombolását, de a vármegye közbenjárására megmarad, sőt az 1569: 19. tc. a végvárak közé sorozza. Rákóczi László gróf és neje Bánffy Erzsébet azt 1662-ben nagyobb várkastéllyá alakítja. Esterházy Pál gróf jelenti, hogy Kistapolcsány védelmi szempontból nagyon gyenge; egyedül álló régimintájú kastély. Harmincnál több muskétás gyalogos van benne, kik a faluban laknak. Végbeli lovas 23, gyalogos pedig 9 szolgál.⁴⁾

A törökvilág vége felé hovatovább jobban erre nyomakodott a szultán serege azért Souches tábornok 1666-ban átirta Barsmegyéhez a Kistapolcsányban építendő vár tárgyában.⁵⁾ Nyitravármegye viszont azt kéri, hogy az őrség innen régi helyére Verebélyre helyeztessék: egyébként panasz van, hogy Bihary Ferenc idevaló katonái szanaszét csavarognak és garázdálkodnak.⁶⁾

Korabinszky 1786. évi lexikona elmondja,

¹⁾ Haiczl K. A Kistapolcsányiak 142. lap.

²⁾ Majthényiak és a Felvidék 460 lap.

³⁾ Nemesi évkönyv 1924.—123. lap.

⁴⁾ Szerémi, Emlékek Majthényi lev. 260. lap.

⁵⁾ Botka okltár CLXVII.

⁶⁾ Közgy. jkvek Nyitravárm. It. 1640—1672. évi 665 és 670 lap.

hogy Kistapolcsányi Tamás híres kövér ember volt, kihez I. Ferdinand király 1565 táján külön festőt küldött megörökítés végett. Az 1781-ben lebontott régi templomot 500 évig használták, sirbolyját azonban a benyomuló víz tönkretette.

Híres vitéznek ismeri a történelem Kistapolcsányi Jánost, aki török fogságot szenvedett, számos párviadalt vívott és ütközetekben győzedelmeskedett. Sirköve elég ép állapotban maradt meg; a Keglevichék áthozatták az új templomba.

A Rákóczi családnak meleg otthona Kistapolcsány; a Nagyváradon hősi halált halt László 1659-ben vásárjogot szerez a községnek. Ugyanő már 1657-ben jelezte, hogy kastélyát erődművel óhajlja körülvenni, az odahordandó kövekhez vármegyei hozzájárulást kér. Itt tartózkodott többször II. Rákóczi Ferenc, aki nagynénje Erzsébet kísérelésében gyakran vadászgatott a hegyekben.

Az uradalmi park már 1786-ban narancssal egészült ki, vaddisznó és szarvaskertje a vadászok között örvendett hírnévnek. Ugy a kastélynak, mint a kertnek nagy gondozója a Keglevich család; 1868-ban ezt olvassuk róla: Angolizlésű kert, a tájkertészetnek minden kellékével rendelkezik. Van csergedező patakja, pavillonja, barlangja, kínai csengők, láttorony, szőlőkert, lugas, rom-vár. Egyik kerti házikóban emlékkönyv fekszik, melyben a látogatók neveit és emlékverseit olvashatjuk.

A kastély oszlopos homlokzatát ugyancsak a Keglevichék építik a XVIII. század végén. Keglevich István gróftól megvette Károly Lajos főherceg, aki a raktárhelyiségek egy részét lakószobákká alakította.⁷⁾ Udvarát ugyanekkor másfél méternyire leásták, így a vár földalatti része is felszabadult. Az 1918 évi államfordulat óta állami birtok és köztársasági elnökünknek kedvelt pihenőhelye.

ARANYOSMARÓTH. A Paluska család 1701. jul. 30-án nyert címeres nemesi levelet, majd 1719-ben Maróthi előnevet, végül Paluska Keresztély bárói rangot. A család kihalt. Ők építették a templom közelében lévő kastélyt, melyet Migazzi

⁷⁾ Barsi Ellenőr 1895—33. szám.

Kristóf bibornok később átalakított; cimere még rajta van a homlokzaton. Migazzi Vilmos gróf főispán a kastély parkjában létesített négy tóban külföldi halakat iparkodott meghonosítani. Így tenyésztett benne 1884-ben az arany orfa, a szemling.

A hozzátartozó birtok a csehszlovák birtok-reform folytán parcellázás alá került, az eredeti célját elvesztett kastélyt 1931-ben megvásárolta ar.-maróthi járás.

MALONYA határában áll Ambrózy István bárónak 1895-ben épült kastélya hires kerttel, hol nagy szakértelemmel különféle ritka fákat honosított meg. Ötven hold terjedelemmel létesült az Arboretum sempervirens et semperflorens, mely park a maga nemében az egész országban egyedül áll. Főképen a mediterrán flórát műveli. Több mint hatszázfajta örökzöld lombos fás növénye van a fenyőféléken kívül.)

KISSZELEZSÉNY. Az 1755. évi canonica visitatio szerint a falu Forgách Pál püspöké, azelőtt pedig Tajnay Ádámé. Ez a család zálogban tartotta a Forgáchoktól. Tajnay Esztert nőül vette Boronkay Imre; így kerültek ide a Boronkayak, akik a XVIII. század végén felépítették kastélyukat. Ma elárvultan áll; a birtok parcellázva van.

NÉVER. Bars megye monografiája téved, midőn a kastélyt a Tolvay családdal építteti. Az alkotás ténye Panni Török Zsigmond verebélyszéki alispánhoz vezet a XVII. század utolsó negyedében. Unokája Mária volt az, aki előbb Horváth Istvánhoz, majd Apponyi Péterhez ment nőül és a kastélyt 1717. május 22-én harmadfélezer rhénusi forintért Tolvay Gábor báróra ruházta. A nálam lévő okmányban az eladó asszonyság világosan „öregatyánk által jó jussal birt kastélyt” említi. A nép maga is Török-féle kastélynak nevezte. Batthyány József hercegprimás szintén, mint „Castellarem Curiam Nobilitarem alias Törökianam dictam” adományozza azt Bacskády Józsefnek 1793-ban.)

*) Révai N. Lexikon I—530.

9) Okmány nálam.

Az egész udvarhely ugyanis a verebélyi érseki székhöz tartozott.

A később grófi rangra emelt Tolvay család kihalt. A Tolvay család 1696-ban jutott hozzánk, mely év október 30-án Esterházy Pál nádor a Pani Török György fiágának magvaszakadtlával a koronára szállott Kernye-Geszte-Család és a Néver határában lévő Finta birtokot Tolvay Gábornak adományozza. Az adományos Gábor tántorithatlan híve volt a királynak; négy évig a kurucok fogságban tartották.

A család tagjait többször elérte a tragikus magyar sors, az idegen harctereken való hősi halál. Tolvay Gábor Philipsburgban hunyt el, mint kapitány francia fegyverektől nyert sebei következtében, Mihály báró Belgrád alatt Eugen dragonyos ezredében 1717-ben. Mihály 12 éven át hadakozott a franciák, a török és Rákóczi hadai ellen is.¹⁰⁾

A kastély a Bacskádyak után Matyasovszky Lipót barsmegyei alispán kezébe került, kinek örökösei Lindelof bárónak adják el, majd Koronghy Gyula bácskai birtokos vette meg. Ma a miavai járásból ideköllözött földmivesek laknak benne.

GHYMES. Forgách Pál gróf püspök a XVIII. század első negyedében építi a kastélyt, kivéve a parkba ugró tornácot, melyet csak a világháboru kitörése előtt toldottak hozzá. A kastély kápolnáját 1910-ben rendezték be és szentelték fel; idekerült a ghymeskosztolányi templom szárnyasoltára.

MALÁNTA. Terjedelmes parkban csinos kastély áll a fájdalmas szüz kápolnájával, melyet 1834-1836. években épített Ocskay Ignác és neje Zerdahelyi Judit. Házasság után a Zamoyski grófokra szállott. A kápolna sirboltjában fekszik az építő leánya Zamoyski Jenőné Ocskay Mária, kinek kőbe faragott arcképe az oltártól balra látható. Jobbra siremléke; gyászoló férjétől származik a felírás:

¹⁰⁾ Okmány nálam.

*Jámbor nőt, hűségzs anyát, jó gyermeket dldva
Férj s két lány sirat itt s aggkoru árva szülők!*

ASSAKÜRTH. A birtokot Ghyczy Józsa nyitramegyei alispán kapja adományba I. Ferdinándtól, 1550-ben ugyanezen király ad engedélyt ott várkastély építésére.¹¹⁾ Miksa király 1567-ben elrendelte ugyan az épület lerombolását, de parancsát nem hajtották végre. A lassan dűledezésnek indult kastélyból a XIX század elején emeletes lakóházat építettek, mely még fennáll. Az erősség a Radosna patak vizével táplált árokkal alkotott szigeten állott.

LUDÁNYban 1425. június 27-én kap a Ludányi nemzetség engedélyt, hogy kastélyá helyére kővárat építhessen.¹²⁾ Mátyás ugyanezt 1481. febr. 22-én a Dovorányi családnak adományozza. Azután a Jablonicai Cseh, Kozmafalvi Dolgos család és mások lettek urai a fészeknek, mely Berényi György megjegyzése szerint szűk terjedelmű. 1575-ben a Bábindalyak népe a Ludányról Ürméncre vezető úton megtámadta Pellerdy Péter embereit „az kastélyból tarackokkal, szakállósokkal lövetett ki”.¹³⁾ Bábindaly András szécsényi főkapitány szabad idejében szívesen lakott benne; 1623-ban in Castello Ludány állit ki záloglevelet.¹⁴⁾

KRENCs községben a Gosztonyiaknak volt vizesárokkal védett kastélyá, de annak helyét ma megállapítani nem tudjuk.

ALSÓBODOKon már készen van egy régebben Castellumnak nevezett épület, mikor I. Lipót 1662. július 12-én megengedi Berényi Györgynek vár építését pro conservazione sui et rerum suorum.¹⁵⁾

TAVARNOK ma is lakott kastélyát Forgách Ferenc építtette, aki 1615-ben halt meg. Így mondja

¹¹⁾ Turul 1929. évf. 13. lap.

¹²⁾ Forster br.: Koros és a Berényiek 116. lap.

¹³⁾ Nyitravárm. lev. közgy. jkv. 154. lap.

¹⁴⁾ Eredeti okmány nálam.

¹⁵⁾ Forster id. m. 131. lap.

Ghymesen lévő arcképének felirása. A várkastély eredetileg négyszögű; most egyik oldaláról szabad.

ZERDAHELYEN 1462. július 24-én Zerdahelyi dictus Farkas János a nyitrai káptalan előtt tiltakozik az ellen, hogy erődjüket Zerdahelyi Mihály elfoglalja.¹⁶⁾ Ugyanez a Mihály 1465-ben Zerdahelyre várépítési engedélyt nyer. Utólagos jóváhagyásról lehet szó; Zsigmond király 1421. március 25-én említi az erősséget.¹⁷⁾

SZALAKUSZ kastélyának falai ma már eltűntek. Az Elefánthyak építették; majd a Keresztihuri család kapja adományba 1649. okt. 22-én.¹⁸⁾ Mikor Keresztihury Lászlót 1667. febr. 14-én Csitár és Menyhő birtokába vezeti a káptalan, a beiktatás a töröktől való félelem miatt ebben a kastélyban történt. Hű sáfárja volt urának, nemzeti és vívő Virágh Mátyás és felesége, kiket 1665. febr. 24-én egy házzal jutalmaz Keresztihuri László mert: „ezen rettenetes háborus időkben mind pogánytól, mind más hadaktól háborgattatván, más szolgálóimtól elhagyattatván, hiven becsületesen mellettem tűrve lakargattanak.”¹⁹⁾ Nyitra vármegye 1675-ben elfoglalja Bartakovics László teljesen vagyonátlan szalakuszi nemest, aki abba a gyanuba keveredett, hogy a törökhöz hűz, sőt éjnek idején megpróbálta a kastély kapuját kinyitni a török számára. A kihallgatott tanuk vallomása azonban nem nyújtott elegendő alapot az elítélésre; a vádlott kiszabadult börtönéből.²⁰⁾ Kisapponyi Bartakovics Jánost és fiait a nyitrai káptalan 1694. okt. 4-én iktatja Szalakusz birtokába;²¹⁾ ekkor lett övéké a kastély.

Az épületet árok és bástyák védelmezték. Bartakovics Márton 1738. május 3-án kelt végrendeletében ezeket mondja: „Magamnak Pyber Klára.

¹⁶⁾ Szerémi-Ernyey: Majthényiak 324. lap.

¹⁷⁾ Ugyanott 320. lap.

¹⁸⁾ Eredeti okmány nálam.

¹⁹⁾ Ugyanott.

²⁰⁾ Közgy. jkv. Nyitra várm. lt. 1675.—220. és 1676. év.

262. lap.

²¹⁾ Vágner, Adalékok 255. lap.

feleségemnek és tőle való Miska, Palkó fiamnak és Anicska leányomnak, neveletlen gyermekeimnek szalakuszi, menyhei és bédi jószágomat reserváltam tudniillik, a szalakuszi kastélynak úgymint napnyugot felé első szegletbástyátul azon egész tractust kapu fölött lévő toronyig és ugyan toronnyal együtt azon tractust egészben dél felé néző szegletbástyáig inclusive kastély árkával együtt. Ugyanazon bástyátul a harmadik azaz napkeletre néző szegletbástyáig, hasonlóképen inclusive a kastély árkával és kökeritéssel. Ezen harmadik bástyátul a negyedik, azaz észak felé néző szegletbástyáig menő tractusnak felét, a pince ajtaja felett lévő boltospitvart s abbul nyíló s kápolna alatt levő boltot, nemkülönben a pitvarbul nyíló boltos szobát és szobábul nyíló boltos konyhát stb. cedáltam vala néhai bátyám Bartakovics Péter úrnak Pogranyiné pincéje mellett. Harmadik és negyediknek nevezett orientális és septentrionális bástyák közt fekvő kastélyárkot és kökerletet a megnevezett portióig azaz konyhának végéig, de ezen kastélybeli romlott rész csak Miskát, Palkót és azoknak fiui ágon lévő maradékot fogja illetni.“

Amint az épület több társtulajdonos kezébe kerül, azok a javitással nem sokat törődtek. Özv. Mérey Zsigmondné Bory Ilona 1731-ben így nyilatkozik róla a nyitrai káptalan előtt: Szalakuszon kastélyban való részünkben falu felül egyik bástyátul a másikáig semmi ép nincsen, hanem csupán-csak dirib-darab romladozott téglá és kődarabokból álló materialenak tartatik.²²⁾

Lassan elpusztult, lebontották.

KIS VICSÁP kastélyát — amely ma még mint magtár áll — a XVIII. század első felében Vajay István építette²³⁾ Az építő 1730-ban bárói rangot nyert.

CSERMEND kastélyát Ujfalussy Károly gróf kezdi építeni 1761 ben, majd utódja Prileszky Elek fejezi be, kinek leányát Rotschütz Zsigmond báró

²²⁾ Okmányok nálam.

²³⁾ Bél M. Notitia IV—455.

féltábornok, a Mária Terézia rend lovagja vette nőül.

Az épület huszonkét ablakát 1766-ban beverí a jégesővel kevert vihar, majd ugyanez 1770-ben homlokzatát dönti le.

Csermenden azelőtt várkastély állott, melyet 1700. nov. 29-én Berényi György kap adományba.²⁴⁾ A falu eredetileg a Csermely nemzetség birtoka, de ott van a Ludányiak egyik ága is Adomány-levelet IV. László király állítatott ki 1275-ben.²⁵⁾

FELSŐELEFÁNTH a hatalmas Elefánthi család székhelye. Nyitra megye monografiájának állítása, hogy Jezernický féle kastély lenne és 1618-ban épült, téves. Thurzó György nádor már 1613-ban rendelkezik Elefánthi Imre felsőelefánthi kastélya ügyében.²⁶⁾ Elefánthi Andrással a család fiágon kihal, ekkor 1649. okt. 8-án Keresztúry László alnádor nyeri adományban.²⁷⁾ Ámde özvegye Emődy Zsuzsanna kardos asszony vala, aki a beiktatásnak úgy maga, mint leánya nevében ellentmondott, sőt a befurakodni akaró Keresztúry embereivel karhatalommal szállott szembe. Olyan verekedés támadt, mint Fazekas Mihály tanu vallotta: Hallottam az kiállást, lövöldözést az Castélban, midőn bementek volt; azt hittük, hogy az törökök rontottak az Castélba.²⁸⁾

Emődy Zsuzsanna azonban nemcsak erélyes, de okos asszony is Belátta, hogy ésszel többre megy, mint erővel, azért Csáky László gróf országbíróval megállapodva, mostmár az utóbbi nyújtotta be a birtokadományozás iránt való kérvényét. Ez sikerre vezetett; 1665 március 20-án a Csáky család megoszlja birtokait s ebben szerepel az elefánthi kastély is.²⁹⁾ Az atyafiságból Jaklin Kata költözik bele, aki többször ment férjhez, de nagyon nyugtalan vérű nő. Egyik férjét Oláh Mátyást itt gyilkoltatta meg Nyitra vármegye közgyűlési

²⁴⁾ Forster Gy. Koros és a Berényiek 138. és 152. lap.

²⁵⁾ Rudnay B. A Csermenyek 8. lap.

²⁶⁾ Okmány nálam.

²⁷⁾ Okmány ugyanott.

²⁸⁾ 1651. évi vizsgálat jegyzőkönyve nálam.

²⁹⁾ Csáky oktár I—745. lap.

jegyzőkönyveiben 1674 és 1675. években így mondják el az esetet a tanuk: Koczý Dobrotlýa szerint sokat mesterkedett Jaklin Kata azon, miként ölesse meg az urát szegény Oláh Mátyást. Először összelövdözteni akarta, azután gyilkosokat fogadott föl, hogy bánjanak el vele. Ezek éjjel az ablakon bemászva el is végezték dolgukat; Oláh Mátyás mindössze háromszor kiáltott jajszót azután vége lett. Jaklin Kata megszökött, cinkostársából Haluz János akasztófára került, Dudás Jánosné pedig fejvesztéssel bűnhődött.

Szent János Elefánth.

A jeles Pálosrendnek zárdáját 1369-ben alapítja meg itten Elefánthi Mihály. A Nagy Lajos királytól megerősített alapító levelet a Simonyi levéltár őrzi.¹⁾ Magyar rend ez, alapítója az Esztergomban született Özséb kanonok. Fehér a ruhájuk, ilyen a szívük jósága. Hollós Mátyás a legnagyobb királyok egyike gyakran becsöngetett budai házukba, hogy magasszárnyalásu lelke megnyugvást találjon a zárda csendjében.

Erőditett helyé alakult az elefánthi klastrom; Ivanovics Pál vikárius 1636-ban négyszögű formában védőfalakkal látta el olyképen, hogy közben tornyok emelték a védekezés lehetőségét.²⁾ A török nyargalódzásainak vége-hossza nem volt s így történt, hogy egy óvatlan pillanatban a muzulmán lovasság szabadon vonult be a zárda nyitott ajtaján. Világgá fulott mindenki, csak Kelc Miklós a szelidlelkű vikárius maradt otthon néhány szolgálóval. A kegyetlen pogányok kezében rémesen villogott a kard s ime mi történt? Rejtékhelyéről előlép a halálrakész vikárius; méltóságos alakjának láttára a pallosok önként hüvelyükbe térnek vissza. A pasa barátjaként maga mellé ülteti, men-

¹⁾ Turul 1929. évf. 70. lap.

²⁾ A község történetét 1904-ben megírta Mittuch József plebános.

levelet ad neki és a harcolkereső csapat zsákmányolás nélkül távozik.

A pogány lovagias viselkedése után szégyent hoztak a keresztény becsületre 1708-ban a Nyitrát ostromló labancok. Tábornokuk rácoknak dobja prédául a zárdát, akik az idemenekülő nőket meggyalázták, a szerzeteseket elverték, az épületet kirabolták. Itt kötötte meg az áruló Ocskay László a szerződést, mellyel csapatait császári kézre játszotta. Hűséges szlovák testvéreink faképnél hagyták az árulót, egy derék tizedessel Rákóczihoz szöktek vissza. Meg is dicséri azért Bercsényi az illetőt.³⁾

1774-ben kétemeletesre emelik a zárdá falait, de 1782-ben megjelenik II. József császárnak a magyar „kalapos királynak” a rendet eltörlő patense. Szívszaggató bucsuzás után széteszlottak a fehérpapok mindörökre.

A monostor lakók nélkül pusztulásnak indul, majd szeszfőző lesz belőle, sirboltját feldulják kegyeleltlen kezek. A siremlékek közül megemlítjük Forgách Péterét, melyet Firenzei János faragott 1516-ban.⁴⁾ Az egész épületből talán semmisse marad, ha Edelsheim Gyulai Lipót báró kezébe nem kerül, aki pompás kastéllá alakította a barátok fájdalmas emlékű otthonát. Ma csak a templomból hatalmas csarnokká változott helyiségnek. Ker. Szent. János életét ábrázoló frescoképei figyelmeztetnek arra, hogy egykor a világ örömeitől félrevonult szerzetesek kulcsolták ilyen imára kezüket.

³⁾ Archiv. Rák. VI—83. lap.

⁴⁾ Archeolog. Ért. 1893. évf. 257.

Suránka.

Községek történetével való foglalkozásra nincsen terünk, de legalább egyet röviden kiragadunk. Valaha ifju reményekkel telve szilveszteri éjszakán csengő szánokon robogtunk kis temploma alatt a szomszédba. Azután kacagva kívántunk egymásnak boldog új évet! Jöttek valóban derüs napok, majd a tragédia. Ólomkatonákkal játszó mosolygó fiúkat vitt el innen a világháború fergetege. Egyikről azt se tudjuk, hol nyugosznak haló porai, a másik legalább holtan hazakerült. Magyar sors, honvédsors... Sirkő helyett szóljon emlékükhöz a falu története!

Súr, mint besenyő személynév előfordul Biborban született Konstantin császár művének 37. fejezetében. Besenyő határőr tanyának tartjuk. Neve 1296-ban Suran,¹⁾ ekkor nyeri adományul Bugár fia Márton trencsényi várnagy Szomszédos határok Viscup, Perch és Kürt. Márton családja felveszi a Surányi nevet; Emericus de Suran 1380-ban zálogbaveli földjét Jakabnak, Kürthi Assa fiának.²⁾ Tösgyökeres magyar falu ez a középkorban; 1389. jan. 25-én a nyitrai káptalan haláljárását tart benne és a határ jelei: Kerekharaszt, Kyrthwylfial, Ereszlevény erdő, Suranpalaka.³⁾ Szomszédok: Apáthy, Laysfalva. A XV. században idekerül az Ocskay család, Ocskay Ferenc nőül vette Surányi László leányát, kinek első férje Chepeni László.

A XVI. században a község neve Kys Suran, majd 1567-ben Suranka.⁴⁾ 1571-ben Abstemius Pál nyitrai püspök, kir. helytartó Kys-Surányi László fiainak Surány János és Györgynek valamint Török Miklós és testvéreinek, nemkülönben Zele-össy Miklós és Lászlónak, továbbá Pani Babos János öt fivérének, valamint másoknak közöttük

1) Árp. új okmt. XII.—582 és 590. lap.

2) Koronthály levéltár Vágújhelyen.

3) Ocskay lev. bpest. orsz. lev. társ.

4) Ugyanott.

özv. Pathvaróczy Gergelyné, másodszor özvegyült Forys Imrénének kys suráni nemesi kuriájára és birtokrészeire új adományt ad. A beiktatást 1571-ben végzi a nyitrai káptalan. Szomszédjaik ekkor literalus Tholdy Lőrinc Nyitra Vicsapon, Zomor Ádám és Bardón Gergely Zomorfalván, Zongor György Perken, Ghyczy István Assakürthön.⁵⁾

Mindez mutatja, hogy a honfoglalók lerakta alapon elég sokáig élt a magyarság.

Özvegy Bábindaly Andrásné Surányi Anna főbenjáró perbe keveredett. Özvegyi állapotában szült gyermekét megölte és pincéjében elásta. Liberchey István nemes feljeleni az ügyet, vizsgálót maga Sambokréthy Pál alispán tart. A jobbágyság tanuk között vannak Pap Györgyné, Bencze Lukácsné, Ferencz Mártonné, Balogh Albert. Magyar nevek, melyeknek immár híre sincsen! A vármegyei törvényszék, bár a vádlott érdekében nem kisebb ember járt közbe, mint maga Ernő főherceg, a meglehetősen nőt lüzhalálra ítélte.⁶⁾

II. Mátyás 1610-ben Sarnóczay Sebestyénnek, Pálffy Kata lavarnoki jószágai praefectusának magyar nemességét adományoz.⁷⁾ A nemesség-szerző 1635-ben suránkai birtokos. Bossányi Boldizsárné jobbágynak már csak a neve magyar 1634-ben, amennyiben Varga Mihálynak hívják, de mint „obywatel poclivej osady Šuránek” ad el egy szőlőt.⁸⁾ Ha nyitravidéki ötszáz év előtti őseink egyszerre világra kelhetnének, nagy csodálkozás lenne!

A ma is suránkai birtokos Emödy család nőiágon a Surányiak leszármazója, így tehát 1296-ig viheti vissza birtoklásának jogalapját.

⁵⁾ Okmány nálam.

⁶⁾ Közgy. jkv. Nyitravárm. lev. 1578.

⁷⁾ Eredeti armális a Petrikovits levtárban Nagytapolcsány.

⁸⁾ Ugyanott.

Roszkos puszta.

Bármilyen kis helynek van históriája, tehát elsétálunk Zlatnó alá, ahol ez a magyarul gyönyört jelentő puszta fekszik. Volt idő, mikor országos a híre, ma csak a madárdal hirdeti fénykorát. Gazdája Nagyjeszeni Jeszenszky József fáradtságot nem ismerő természetbarát; 1828-ban 180 kat. holdon gyümölcsöst telepít ilten. Cseresznye, dió, szilva, alma, körte, sőt még a szőlő is helyet kapott a neki illő napsütötte oldalon. Magyarország legnagyobb gyümölcsöse. Multak az évek s amint teremni kezdett a fák sora, sok ezer forint gurult a tulajdonos zsebébe olyan területről, melyen azelőtt krajcárról se lehetett beszélni.

A pénzt nem fordította kizárólag saját céljaira; aszályos esztendőben mikor semmit se termelt a zlatnói sovány föld, Jeszenszky József tartotta el a szűkölködőket sajátjából ingyen. Igazi magyar úr, a földnépének testvére és tanácsadója. Nem tudott megválni se helyétől se népétől. Úgy rendelkezett, hogy kedvenc kertjében temessék el ott, ahol naponta pihenni szokott. Kérgeskezű becsületes munkásai könnyezve bocsájtották le a koporsót. Sirköve ott áll árván elhagyottan, messze barátától és rokontól. Kalaplevéve olvassuk rajta:

Itt nyugszik Istenben boldogult Nagyjeszeni Jeszenszky József, ezen gyümölcsös alakítója, született Béládon 1782. szeptember 15. Meghalt Zlatnón 1863. évi június 13. Az oszlop másik három oldalán:

*Insere Daphne
Pyros Carpent
Tua Poma Nepotes.*

*Szent és üdvös gondolat
megholtakért imádkozni*

Legyen feltámadása az igazaknak.

A kertalapító leánya Ida, Majthényi Lászlóhoz ment nőül, aki 1877-ben kútásás közben felfedezte a roskoši kitűnő tűzállóagyagot, majd felállították az „Első magyar kőagyagcső és chamotte gyárat”. A földnek felső rétege téglára, az alatta levő cserépre, a legalsó pedig kőagyagárura volt alkalmas. Feldolgozták emberi és gőzerővel. A gyár teljesítő képessége 1884-ben hetenként 800 darab cső, 16000 téglá, 20000 cserép, 8000 alagcső, 8000 chamotte, 8000 kőlap volt. A vállalat felett azonban lassan tornyosultak a gondok, bár még szólt a nőla:

*Kőagyagot Roskoš, bögrét Ujbánya teremt csak,
Maróth kőlyhává gyúrja az ősi sarat.*

1885-ben a gyár szállítási nehézségek és forgótolke hiánya miatt megbukott. Épületeit 1898-ban lebontották és felhasználták az anyagot egyebül.

A föld egy része a csehszlovák földreform folytán kisgazdák kezébe került. Most épület nincsen, a gyümölcsös pusztul, karcsu ürgék néma birodalma lett a kertészek tanyája.

A nagyvezekényi csataemlék.

Röviden végigfutottunk vidékünknek könny és véráztatta vonalán; annyi folyt ebből a letűnt évszázadok alatt, hogy igazán csoda, ha megszáradt ez a föld. Álljunk meg bucsuzóul a nagyvezekényi csataemlék alatt, hol hadijelvények telején az 1896-ban bronzbaöntött harcloroszlán néz körül mélabúsan a tájon.

1652. augusztus havában nagyobb török sereg pusztított a Nyitra és Zsilva völgyén, felgyújtva a falvakat, rabszíjra fűzve a lakosságot. Forgách Ádám gróf dunáninneni főkapitány — bár háromszoros túlerővel kellett mérkőzni, kivonult a pogánnyal való küzdelemre. A török Taszáron halotta meg, hogy Forgách csapatai már Nagyvezekénynél állanak; a foglyokat és zsákmányt őrizet

alatt hagyva, túlereje tudatában megtámadta a magyar csapatot. Szekértábor mögött türelmellenül nyerített a magyar huszárok fürge paripája s amint feltűnt az ellenség, megvillant a kard repült a mente, szédületes rohamban vágott a spahik soraiba a több végházból összeszedett harcos.

Első sorban vágatott vitézeinek élén négy Esterházy, úgymint Ferenc báró balassagyarmati főkapitány, Tamás báró lévai kapitány, László gróf soproni főispán és Gáspár báró aranysarkantyus vitéz. A török körülfogta és levágta mind a négyet. Ott veszték csak azért, hogy kiszabadítsák vidékünk rabjait, életüket adták emberhársaink javáért.

Kezemben volt gyászoló atyjuk Esterházy Dánielnek 1652. október 10 én Galánthán kelt levele, ahol szomorúan jelenti: „Az én kedves két fiam is Esterházy Tamás és Gábor szegények, kik az mikor jó egészségben és ifjuságuk legvastagabb és virágzó korukban voltak volna, az elmúlt augusztus havának 26. napján... Nagy Vezekin nevű falunál halált szenvedtenek együtt szegény Esterházy László és Ferenc öcsém uraimékkal ő kegyelmekkel.”

Ámde vezérei elcsúszta nem törte meg a keresztény katonák erejét, szétverték a muzulmán rablókat és kiszabadították a rabokat. Szállt a mennybe a hálaima magyarul és szlovákul, de a névtelen hősök sírja felett erről már csak a történelem beszél.

A küzdelmek fordulóján 1896 ban emléket állított ide az Esterházy család. Megszerezte a jogot erre saját vérével, módot pedig adott hozzá az Úristen. De ezen emlék nemcsak nekik szól, hanem az évezred minden vértanújának, vesztett el bár a hizéri bujólikakban, vagy lefejezve a szelepcsényi piacon.

Földünk mártírjainak hosszú a névsora; nem lehet megmondani, hogy mennyi. Majd csak az utolsó ítélet napján, ha az angyal ezüstös kürtjének szavára megnyílnak a sírok, látjuk a véres felvonulást. Büszkén ül akkor lovára a galgóci pogány vezér, kinek marcona csapatától félve húzódik el a keresztény lakosság, mint régi imájuk

idején: a magyarok nyilától ments meg uram minket!

Apró küzdelmek hősei után jönnek a tatár veszedelem elesettjei Ghymes uraival; Ivánka fia András ispán és fivére Tamás ismét olt állanak IV. Béla király mellett. Zoboszló fia Bogomér vezetésével megindulnak a székelj ijjászok. Alig nyeli el őket a távlat messzesége, végtelen sorokban mozognak a török világ bajnokai. Közöttük fényes páncélban Thury György a győzhetetlen barsi főispán, Kistapolcsány ura a Nagyváradon hősihalált halt Rákóczi László gróf, Cseke pusztá gazdája a Héttoronyban vergődő Móré István, a Korpona alatt kopjákat törő Pogrányi Benedek, a nagyvezekényi hősök és sok-sok ezer más lovag.

De ime már a tárogató hangja reszket, a laszári tábor felett magasan leng a pro Libertate zászló, köréje csoportosulnak a nyalka kurucok. Vajda András kapitány ajkán újból csendül a vezényszó: Na šable! Ezalatt már Ruttkay István is félrelökte a szelezsényi sirbott födelét, fejébe nyomta a piros sapkát s fürge léplekkel vezetett honvédeit.

Most éles dobpergés hallatszik, megvillannak a nyilrai gyalogezred szuronyai, majd felharsan a jól ismert Generalmarsch, fehér porfellegben vágatva közeleg a nyilrai tüzérezred, mögöttük az érsekújvári huszárok mentéje kavarg a szélben. Ott száguld előtte a lengyel testvér Lubienzsky János gróf ezredes, mögötte táncoló paripákon csupa jó barát, gyermekkori pajtás és iskolatárs!

Dehát mindez sok ezer év múlva lesz, ha ugyan így lesz... Addig is eszünkbe jut egy francia tudós mondása: „Mindazon népek között, melyek szemem előtt a történelemben elvonulnak egy sem volt még szerencsétlenebb a magyarnál.” Szavaihoz csak annyi hozzáfűzni valónk van, hogy a szerencsétlenség nem vétek és nem is szegény. Nincsen okunk tehát fejünket örökös bura bocsájtanunk.

A lévai sikról hangzik felénk lantosunk dala:

*A fonóban torban, minden áldomáson
Üditsd fel magyar dal tikkadt népedet!*

Való igaz mondás, mert nóta mellett ébred új erőre az is, aki életében már sokat szenvedett!

Tartalomjegyzék:

	oldal
<i>Előszó</i>	3
<i>A honalapítás</i>	5
<i>A határvédelem</i>	8
<i>A település</i>	10
<i>Küzdelmek, pusztulás</i>	15
<i>A palócok. Pogánykori nyomok</i>	21
<i>Zobor</i>	28
<i>A Zoborhegyi kolostor</i>	31
<i>A nyitra-barsi határvonal. Erődítések</i>	39
<i>A magyarság térvesztése</i>	41
<i>A verebélyi érseki nemesi szék</i>	50
<i>A régi élet</i>	53
<i>Ghymes vára</i>	60
<i>Ghymes várának leírása</i>	62
<i>A lapáttánc</i>	63
<i>Hrussó vára</i>	65
<i>A fenyőkosztolányi torony</i>	69
<i>Appony vára</i>	70
<i>Feketevar. Čierny hrad</i>	71
<i>A kastélyok</i>	72
<i>Szent János Elefánth</i>	80
<i>Suránka</i>	82
<i>Roszkos puszta</i>	84
<i>A nagyvezekényi csataemlék</i>	85

